„ТАБОР“

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

„ВБИТО ВЕЛИКОГО ЧОЛОВІКА,
ЖИВА—ВЕЛИКА ІДЕЯ“.

ЗМІСТ

ТАБОР

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 3

Травень, 1927 року

Начальний Редактор

Генерального Штабу

Генерал-Хорунжий В. Кущ.

Технічний Редактор

Генерал-Хорунжий П. Шандрук.

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa, Warecka 9, Telef. 509-31.

2

Від Уряду Української Народньої Республіки

10 літ тому відбулася подія великої історичної ваги в житті української нації. Суверенною волею українського народа покликано до життя Українську Центральну Раду — перший український парламент, якому судила доля положити основи української державної незалежности. Українська Центральна Рада зосередила в собі політичну думку нації, виявила її бажання, державні та соціяльні, і привела Україну до того конечного висліду, що стоїть перед кожною історичною нацією, свідомою своєї гідности, свого права та своїх життєвих інтересів, — до самостійного державного життя.

Боротьба за незалежність, що фактично розпочалася з момента самого повстання Центральної Ради, продовжується незмінно з того часу аж до нинішнього дня. Мінялися її форми, відповідно життевим обстановам, але на протязі цього десятиліття ні на Україні, ні по-за її межами не припинялася боротьба проти заборчої Москви за те, в чому полягає головне забезпечення інтересів українського народу,— за державну незалежність України. На Україні та боротьба, замісць збройних виступів, приймає инші форми органнзованого протесту проти чужинецької окупації, не піддаючися на спокуси безвідповідальних та неорганізованих виступів, і все більше непокоїть окупанта, віщуючи йому безперечний, близький кінець. Органнзовано продовжується та сама боротьба державна і тут, на чужині, та ростуть і ширяться організовані її засоби, збільшуються позитивні її досягнення. По-за окремими негативними фактами, що неминучі за всяких оставин і тим більше зрозумілі в ненормальних емігрантських умовах, бачимо, як загальне явище, гідне націо-

нальне поводження цілої маси української еміграції—від найбільш політично розвинених та организованих і до менш політично активних її елементів, що однаково свідомі своеї національної гідности та свого обов'язку перед батьківщиною. Найвиразніші докази твердости і непохитности свого становища дала еміграція в момент тяжкого національного удару—смерти від ворожої руки Голови Директорії Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри, коли її відповіддю на злочин ворога була ще більша зосередженність волі та енергії еміграційного громадянства все на тій самій незмінній національно-державній цілі.

Констатуємо пильну творчу працю та серьозні досягнення еміграції на всіх ділянках національного життя і в аполітичній — культурно - національний та науковій сфері, — і в сфері громадського й політичного життя. Організованність еміграції виявилася у створенню великої кількости организацій для скріплення внутрішнього життя українського громадянства, для підготовки його до політичної та громадської праці у майбутньому, а також для зовнішніх виступів перед широким світом, для звязку його з чинниками так само міжнародного, світового значіння.

Коли взагалі елементи нашої еміграції заховали организований звязок між собою та спільність державно-національних настроїв, то особливо це належить до елементів військових. Теріторіяльно розсіяні по-за межами рідної землі, наші військові в переважній своїй більшості гідно видержали тяжкий іспит, почувають себе за всяких обставин членами національної армії, не тратять своїх бойових настроїв та готові виконати свій обов'язок перед батьківщиною.

В тісному моральному звязку з масою українського народу на українській землі та з лояльною еміграцією уряд Української Народної Республіки черпає моральну силу щоб нести свій одповідальний обовязок перед Україною в тяжких обставинах своеї праці на чужині. Як колись в тяжких обставинах своїх країн уряди Бельгійський та Сербський, так уряд Української Народньої Республіки, перебуваючи на чужині, вважає нинішню владу на українській землі за владу окупаційну, шо накинута українському народу силою зовнішньої перемоги.

Уряд УНР не має найменьшого сумніву, що україн-

ський нарід, як не визнав, так і не визнає тої чужинецької влади, а навпаки, як провадив, так і провадитиме боротьбу з нею у ріжнородніх формах, аж до остаточної перемоги, бо єдиним законним урядом українським, який дістав правний свій титул од суверенної волі українського народу у вільних умовах виявлення тої волі, на українській землі, єсть уряд УНР. Від свого обов'язку уряд буде звільнений лише тоді, коли складе повновластя на руки свого суверена — українського народу на рідній землі; коли б до тої хвилі уряд УНР одмовився од свого обов'язку бути голосом і представником народніх інтересів перед широким світом, то це б було непростимою його зрадою інтересам українського народу.

Звіт з своєї діяльности уряд УНР дасть на українській землі. Туди поверне він і з тим прапором, що з ним ми вийшли, скріпивши ідею нашої державности ширшим досвідом і чином, відкидаючи всякі орієнтації, союзи та умови, що яким будь способом могли б обмежувати повну зовнішню незалежнисть Української Держави. Маємо принести на рідну землю народоправний устрій та демократичний лад, що за них змагається український народ, горожанську та національну рівноправнисть, непорушність тих здобутків української революції, що відповідають життєвим інтересам народа, і в першу чергу закріплення за селянством всіх прав на землю.

Доки наступить сподівана година, маємо робити все для її здійснення там, на рідній землі, де фактично має вирішитися наша національно-державна справа, і тут, за кордоном, де справедливе її вирішення в інтересах українського народу має знайти певне визнання та допомогу. Тому стежимо за настроями і потребами, що повстають на рідній землі, і готуємо способи їх задовення. Тому робимо все, в наших силах можливе, для висвітлення нашої національно-державної справи у свідомості і громадянства українського на еміграції, і в свідомості громадянства та державних чинників країн закордонних, угрунтовуючи та підготовляючи справу нашого національно-державного визволення.

Твереза оцінка всіх реальних обставин приводить уряд УРН до конечного висліду, що стоїмо ми тепер перед нашими завданнями більш озброєні та сильні, з незмірно

більшою певністью перемоги, ніж десять літ тому, на початку нашої боротьби. Кадри свідомих борців за українську національну державність збільшилися без порівняння, обнявши масу нашого народа. Сама свідомість українська поглибилася. Міжнародная думка все більше входить в курс українських національного-державних змагань та поважно трактує справу нашої державної незалежности. Поруч з активними зусиллями усіх чинників нашого народу сама стихія світових подій працює на нашу користь. Все це зобов'язує нас бути готовими та зосередити свої зусилля для осягнення нашого так реального в цей час завдання—національно-державного визволення України.

За тим звертається уряд УНР до українського громадянства у урочисту та знаменну хвилю десятиліття утворення першого українського парламенту, що став виразом суверенної волі українського народу до власної державної незалежности.

17 квітня 1927 року.

Париж

АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ (—)

Заступник Голови Директорії Головного Отамана Війска УНР.

ВЯЧЕСЛАВ ПРОКОПОВИЧ (—)

Голова Ради Міністрів.

РЕДАКЦІЯ ОДЕРЖАЛА КОПІЮ НАКАЗУ ГОЛОВНОЇ КОМАНДИ ВІЙСЬКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЙ РЕСПУБЛІКИ З ДНЯ 22 ТРАВНЯ 1927 Р. Ч. 10, ЯКИЙ ПОДАЄ ДО ВІДОМА:

Десять років минає сьогодня, відколи Український Нарід для здійслення свого національно-державного ідеалу взявся за зброю, покликавши до життя Своє Військо.

Десять років тому повстала у Київі під проводом світлої памяти Симона Петлюри, нашого Головного

Отамана, перша вища українська установа — Український Військовий Генеральний Комітет, що об'єднав народжені в революційній завирюсі окремі українські військові частини, надав їм организованих форм і таким чином став першим організаційним центром Армії Української Народньої Республіки.

Від того дня відроджуєтся славетні прадідівські наші традиції військові і відроджена Національна Арміа вкриває себе в крівавій боротьбі невмирующою славою.

Ріки пролитої нею крови по широких просторах Земель Українських, безліч роскиданих по цілому світові вояцьких могил навіки зістануться в памяти Народу нашого і будуть прикладом для прийдешніх поколінь, як потрібно любити Нарід свій та боронити його волю.

Славетні чини Армії Української Народньої Республіки на рідних теренах, витрівалість вояцтва на хресному шляху кількалітнього поневіряння на чужині є запорукою нашої волі до боротьби, нашої прийдешньої перемоги над одвічним гнобителем.

Здоровлючи славетню Армію Української Народньої Республіки з днем її Великої річниці бажаю вояцтву здоровля та моральної сили перетерпіти добу лихоліття і дочекатися тих світлих днів, коли станемо на Рідній Землі зі зброєю, щоб до кінця виконати завдання, яке перед десятьома роками поклав на нас Український Нарід.

Слава Українській Народній Республіці, Слава її Лицарській Армії.

Вічна Слава і Память Вождеві Нашому, Світлої Памяти Симону Петлюрі."

Отамана, перша вища українська установа — Український Військовий Генеральний Комітет, що об'єднав народжені в революційний завирюсі окремі українські військові частини, надав їм організованих форм і таким чином став першим організаційним центром Армії Української Народньої Республіки.

Від того дня відроджуєтся славетні прадідівські наші традиції військові і відроджена Національна Армія вкриває себе в кривавій боротьбі невмируючою славою.

Ріки пролитої нею крови по широких просторах Земель Українських, безліч розкиданих по цілому світові вояцьких могил навіки зістануться в памяти Народу нашого і будуть прикладом для прийдешніх поколінь, як потрібно любити Нарід свій та боронити його волю.

Славетні чини Армії Української Народньої Республіки на рідних теренах, витривалість вояцтва на хресному шляху кількалітнього поневіряння на чужині є запорукою нашої волі до боротьби, нашої прийдешньої перемоги над одвічним гнобителем.

Здоровлючи славетню Армію Української Народньої Республіки з днем її Великої річниці бажаю вояцтву здоровля та моральної сили перетерпіти добу лихоліття і дочекатися тих світлих днів, коли станемо на Рідній Землі зі зброєю, щоб до кінця виконати завдання, яке перед десятьома роками поклав на нас Український Нарід.

Слава Українській Народній Республіці, Слава її Лицарській Армії.

Вічна Слава і Память Вождеві Нашому, Світлої Памяти Симону Петлюрі."

———

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ
ГОЛОВНИЙ ОТАМАН ВІЙСЬКА і ФЛЬОТИ У. Н. Р.
СИМОН ПЕТЛЮРА
† 25 ТРАВНЯ 1926 РОКУ

РОЗДІЛ І.

ПЕРШІ РОКОВИНИ.

Миннає вже рік з дня смерти Нашого Вождя, замордованного агентом большовицьким в Парижу.

Вбиваюни Провідника Нації, большовики лічили, що вони позбудуться грізної примари, яка у вигляді Самостійної Української Народньої Республики висіла над їх головою.

Ніхто инший крім Симона Петлюри не був для них страшний. Він був через те старашний та небезпечний, що твердо тримав у своїх струдженних, але міцних руках прапор У. Н. Р. — символ визволення Народу.

Страшпий був через те, що в Ньому Нарід Український бачив втілення своєї ідеї, що иому, Лицареві й Борцеві за волю свою безмежно вірив, про Нього мріяв та на Нього приход з військом своїм весь час чекав.

Знали большовики, що одне імя „Петлюра“ було магичним, було тим, що глибоко запало в душу та серце кожного Українця, як символ безглядної боротьби з ворогом — москалем.

Й це все штовхнуло їх на нечуваний в історії людскости злочин.

Алеж чи той бестіяльський морд, якого допустилися звірі-люде над на людиною дав їм заспокоення? — Ні.

Кожнй Українець-батько, кожна Українка-мати на віки вічні перекажуть дітям своїм про чини Симона Петлюри, те Його мученицку смерть за Нарід і Край.

Перекажуть їм обовязок в імя Його боротьби з одвічним ворогом.

З піснею про Петлюру буде військо Українське йти до бою, з іменем Його на устах воящтво буде вмирати. Так буде аж до часу, коли Нарід Український вибоpe собі свою державність.

В піснях народних Петлюра буде Творцом Вільної України, Героєм Народу Свого, коли Вільний Український Нарід стане господарювати у Вільній Держави Своїй.

Імя Петлюри вічне, невмируще буде існувати аж доки існуватиме світ, бо воно має почесне відповідне місце ів історії людства. Бо імя це стало символом боротьби для всіх поневолених народів, бо воно стало взірцем відданости і самопосвяти за Нарід і Батьківщину.

Памятаймо ж, що для нас, які під Його особистим проводом мали щастя проливати кров за Рідний Край, Він залишив заповіт, якому до смерти но зрадимо: **Боротьба за вільну Українську Народню Республику.**

П. Ш.

В. САЛЬСЬКИЙ

Генер. Штабу Генерал-Хоружний.

Головний Отаман Симон Петлюра і Армія У. Н. Р.

Бувають втрати остільки великі, остільки тяжкі, що бракне слів для виразу жалю і смутку з приводу них—почуття цього не встані переказати жадне людське слово.

Ми, вояки армії Української Народньої Республики, втратили те, що було для нас найдорожчим, втратили Того, хто весь час очолював тяжку боротьбу нашу за Волю Рідного Краю, хто завжди провадив нас у цій боротьбі; втратили ми Вождя, що повстав у завирюсі революції і в огні крівавої боротьби.

Не був військовим по фаху, не студіював по школах воєнної штуки, алеж то був єдиний зпроміж наших діячів політичних, хто з самого початку російської революції, зрозумів значіння і потребу збройної сили для України, в нових умовах її історичного життя.

Вся демократія українська сподівалась зпочатку, що з демократією російською, яка в той час стояла при владі, дійдеться до мирного порозуміння; наша демократія плекала ілюзоричні надії на справедливе задоволення російською демократією натуральних стремлінь Українського Народу.

Симон Петлюра надій цих не поділяв і з самого початку з цілою енергією присвятився справі творення Української Національної Армії.

Мимохіть насувається аналогія Великого Державного Мужа братнього нам Польського Народу, який теж, небувши військовим по фаху, для цілів виключно патріотичних усі свої сили присвятив организації мілітарної сили Польщі, цю

силу створив, допровадив її до славних перемог і став через це славетним Лицарем Народнім.

Симон Петлюра був ініціатором і головним організатором українських військових з'їздів, на котрі з'їздились представники організацій українського вояцтва зо всіх фронтів.

На з'їздах тих здобув він собі надзвичайну популярність.

Вже на першому з'їзді було обрано його на Голову Генерального Військового Комітету у Київі, що започаткував творення українських військових частин на фронті і на Україні.

При творенню Українського Уряду—Генерального Секретаріату, літом 1916 р., Симон Петлюра був призначенний Генеральним Секретарем Військових Справ, себ то Військовим Міністром. За часів його керовництва Військовим Секретаріатом повстає цілий шерег українських військових частин, виділених з формацій російських і повстає багато частин українських на Україні.

З мотивів політичних, наприкінці року 1917, Симон Петлюра залишає становище Генерального Секретаря Військових Справ. В цім часі Український Уряд розпочав мирові переговори з коаліцією Центральних Держав. Симон Петлюра був переконаним антантофілом і рішучо стояв на засаді дальшого провадження війни з Центральними Державами.

Негайно, після димісії, С. Петлюра организує значний відділ військовий, т. з. „1-й Гайдамацьки Кіш Слобідської України“, себ-то Харківський корпус і стає на чолі його. В перших днях січня 1918 року С. Петлюра вирушає з цим Кошем на фронт, на схід від Київа, проти армії московсько-большевицької Муравйова, котра посувалась в напрямку української столиці—Київа. В той час Самостійна Україна була вже в стані війни з большевиками, які виповіли її нам формально.

В другій половині січня 1918 року, коли поруч з щораз, то ближчим посуванням до столиці армії Муравйова, у Київі вибухло комуністичне повстання (робітники майже всіх київських фабрик були виключно росіане), Кіш С. Пет-

люри, зогляду на недостаточність збройної сили у Києві, був повернутий до столиці для стлумлення повстання, що з успіхом і виконав після завзятих дводенних боїв на вулицях міста.

С. Петлюра, бувши на чолі Кошу, в критичних хвилях нераз з рушницею в руці ставав до бою, як звичайний козак. Мені особисто доводилось бачити Його в шерегах відділу, що штурмом здобував Київський Арсенал, фортецю комуністів, заняття якої вирішило дальшу долю повстання.

За браком допомоги зовні і що-раз більших труднощів, що унеможливлювали дальше провадження війни з большевиками власними силами, Українським Урядом укладено було угоду з Німеччиною. В угоді цій С. Петлюра вбачав велике нещастя для Самостійної України.

Розуміючи з одного боку трагізм положення залишеної державами Антанти на власну долю України перед Німцями, в той час ще могутніми і грізними і большевиками, що сунули зі сходу, — передбачав Він, однак, з другого боку неминуче поконання німців і уважав конечним проводити війну з ними до кінця.

Тому власне, С. Петлюра відходить від діяльности військової і політичної і віддається громадській справі, а саме — праці земській. На весні року 1918 Його обірають на Голову Київської Губерніяльної Управи, а пізніше на Голову Союзу Земств України. Але уряд гетьмана Скоропадського, що доконав coup d'Etat при допомові німців, не залишив в спокої С. Петлюри і, з літа 1918 року, тримав Його у вязниці, аж до половини листопаду, як одного з найнебезпечніших опозиціонерів що до політики гетьмана.

Належить зазначити, що своєю анти-національною (русофільською) і реакційною політикою, гетьман Скоропадський відштовхнув від себе усі національні партії українські, почавши від правих, кінчаючи на скрайніх лівих. В своїх русофільських тенденціях Скоропадський дійшов до національної зради, оголосивши приєднання України до прийдешньої, небольшевицької Росії.

З'єднані в „Український Національний Союз", українські угрупування політичні, вичерпавши всі мирні засоби

що до зміни напрямку анти-національної політики гетьмана, кинули гасло повстання проти гетьманату і за відновлення Української Народньої Республики. Яко зверхню владу Республики, Національний Союз настановив Директорію з пяти осіб, в тому числі і С. Петлюру, яко члена Директорії і Головного Отомана війська У.Н.Р. Зазначити належить, що свій уряд обняв С. Петлюра майже на другиіі день по звільненню з вязниці.

Повстання прибрало могутніх розмірів і обернулося у стихійне. Кількість війська росла з кожним днем і, врешті дійшла до кількасот тисяч козаків. На протязі 10 — 14 днів опановано цілу територію України, а через місяць од першого дня повстання — зайнято було і Київ.

Скоропадсьпий формально зрікся влади і, - за допомогою німців, утік з України, рятуючи своє життя. То була справжня національна революція, яка дощенту змела спроби привернення попереднього стану річей.

Де-котрі німецькі відділи, що стали з початку по боці гетьмана Скоропадського, в невдовзі були розброєні і незабаром все німецьке військо оголосило невтральність, якої й дотримало в часі боротьби з Гетьманом.

В цей час большевицький московський уряд брутально зламав уложену за часів гетьманату з Україною угоду про завішення зброї, зірвав мирові переговори і на широку шкалю попровадив війну проти України.

Коротенько подам, в яких тяжких умовинах Україна змушена була провадити війну з Москвою.

Бойова діяльність большевицька попереджена була вмілою демагогичною комуністичною агітацією. То був якраз час зросту комунізму, час непереможнього впливу на маси скрайніх, комуністичних гасел. Коли навіть старі держави европейські, о певних традиціях устрію, з досконалою організацією суспільною, з випробованним державним апаратом боялися, в тих часах, комуністичної агітації, то, легко собі уявити, які наслідки агітація ця мала в державі Українській, державі молодій, що не посідала ще належного державного апарату. Тим більше, що на початку 1917 року Україна пережила одну революцію, потім німецьку окупа-

цію, а в кінці року 1918 — другу революцію, не кажучи вже про виснаженість її війною Світовою.

Далі, що до положення зовнішнього: переможці у Світовій війні були ще загіпнотизовані колишньою могутністю російською і чулися в обовязку вдячности для Росії за її участь у війні проти німців. Також несприяюче впливав на них і той факт, що Україна не виступила проти німецьких сил в 1917 році і уклала з ними угоду. Наслідком цього було вороже успособлення Англії та Франції до українського Визвольного руху і, відтята від цілого світу, Україна залишена була на власну долю. Ізольованість від світу потягала за собою брак самих необхідних для провадження війни матеріялів.

Війна в таких обставинах була невимовно тяжкою і в її процесі голова Директорії та її члени зрікаються влади і вся зверхня влада переходить до С. Петлюри, яко Голови Директорії Головного Отамана Війська.

В тяжкім для нас, 1919 році залишається Він тим осередком, довкола якого концентруються змагання українського народу, що виявлялись в так запеклій і трагичній боротьбі. Були моменти, коли здавалося втрачено, але Армія Українська, під кермою С. Петлюри, щораз знаходила в собі моральної сили, витримати і подолати неймовірно тяжкі обставини та продовжувати боротьбу далі.

В осени 1919 року Денікин брутально відкидає пропозицію С. Петлюри — спільного ділання проти большевиків з умовою визнання незалежности Української Народньої Республики і Українська Армія через це змушена провадити війну проти двох ворогів (червоного і білого).

Брак в необхідних для армії матеріялах доходить в цей час до maximum'у і, поминаючи амуніцію, тяжко відчувається брак навіть в найнеобхідніших медикаментах для боротьби з тифусом та иншими хоробами, що десяткували наші шереги.

Наприкінці листопаду Українська Армія зістає відсунута, з браку необхідного вогнеприпасу, до фронту Польської армій. В той час з Урядом Польської Республики не

були ще остаточно унормовані наші стосунки і С. Петлюра, виславши більшу частину своєї Армії на тили Денікина (решта інтернована була поляками), виїздить на Захід шукати допомоги.

Один лише Начальник Держави Польської і Зверхній Вождь Війська Польського, Юзеф Пілсудський зрозумів всю могутність українських визвольних змагань і значіння незалежної України, яко заслони для Польщі від Росії. За його ініціятивою Уряд Польський склав угоду з Урядом Української Народньої Республики, визнаючи останню de jure. 6 травня 1920 р. Армія У.Н.Р., що оперувала весь час на тилах ворожих, повертається і зеднується з новосформованими українськими відділами, що обік з армією Польською билися проти большевиків.

Вірна засадам, покладеним в основу польсько-української угоди, Армія під зверхнім керовництвом С. Петлюри, спільно з Військом Польським твердо витрівала тоді в долі й недолі военній. Бездоганно виконала всі бойові завдання, творячи зі свого стокільометрового відтинку на правому крилі спільного фронту, міцну заслону, до затримання большевицької сили.

Після завішення зброї між арміями Польською та большевицькою 20 жовтня 1920 р., большевики, користаючи з припинення военних акцій проти поляків, а також зі зліквідовання армії Врангеля в Криму, зконцентрували проти Армії У.Н.Р., переважаючі сили, 10 листопаду повели проти неї раптовні і вперті атаки. Після одинадцяти день тяжких боїв наша Армія змушена була відійти за Збруч, де, згідно з приписами міжнароднього права, була розброєна і інтернована, а зараз є роскидана по цілому світі, здобуваючи переважно тяжкою фізичною працею кавалок хліба.

Так закінчився перший етап боротьби за незалежність України, етап, в котрім С. Петлюра відограв таку визначну ролю, що слушно носить він Його імя.

То був час напруженої военної боротьби в умовинах під кожним поглядом виняткова тяжких, але цією боротьбою Український Нарід виразно заманіфестував своє стремління до державної незалежности.

Найбільшим Мужем, Лицарем цього періоду історії України є С. В. Петлюра, який став уособленням безкомпромісової боротьби б непідлеглість.

В особі С. Петлюри, неначе в люстрі зосереджувалось проміння найсвятійшого почуття і патріотичних стремлінь нашого козика і, немов відбиваючись від Нього, почуття ці запалювали війська вогнем саможертовности і витревалости до кінця.

С. Петлюра був одним з джерел моральної сили, завдячуючи котрій наша Армія була в стані вдержатись в остільки тяжких, прикладу яких не знаходимо в історії, умовинах. Все це тому, що С. Петлюра посідав велику таємницю влади над людьми, таємницю володіння масами. Про Нього можна сказати, що душу і серце Армії тримав у своїй руці, як рівнож сам він був і душею і серцем своєї Армії. Він дійсно був Вождем з ласки Божої і хоч не був він військовим фахівцем, алеж завжди користав з співпраці досвідчених військових фахівців, переважно старшини Генерального Штабу бувшої армії російської. Не втручався Він до техники провадження операцій, але віддаючись всією істотою своєю справі боротьби, Він давав загальні директиви, загальні вказівки, на виконанні яких за всіляку ціну завжди настоював і категорично цього вимагав. Для Нього не існувало логіки фактів, аналіз і оцінка котрих допроваджували часами нас, фахівців до дуже песимістичних висновків. Висновків цих Він не хотів навіть й слухати: Він вимагав иншого розвязання справи, иншого рішення, що провадять до зміни трагичної ситуації.

Без суворости, завжди лагідний, б чарівній індивідуальности, Він лише своїм впливом особистим побуджував творчу думку своїх співробітників, брав від них все, що тільки дати вони могли і цим осягав надзвичайних наслідків.

Бувало не раз, що спрацьована під Його впливом якась операційна думка, здавалася не до виконання, але тверда і незломна віра Вождя в остаточний її успіх, якась стихійна впертість, стремління боротись й боротись,—підсичували слабнучу енергію командірів і допроваджували до пожаданих наслідків. Цим власне тільки й можна витлумачити ту ви-

тревалість, яку виявили ми в тяжкім під кожним поглядом, 1919 році.

В справах організаційно-військових рівнож використовував фаховий досвід своїх співробітників-фахівців.

До глибочини вникаючи до психіки мас, досконало розуміючи умовини, в яких маси ділають і імпульси, що ними керують, Він впроваджував свої корективи.

Будучи по своїй натурі революціонером, часами переступав межи, що ставить воєнна наука, але завжди Він мав свою слушність.

Він змушував своїх помішників-фахівців до глибокої перевірки засад організації національної Армії, засвоєних ними в Академії, а які не завжди відповідали новим історичним умовам.

В невимовно тяжких обставинах, борючись на обмеженому терені, в революційному хаосі, з молодим апаратом державним, С. Петлюра доконав великого діла: створив регулярну національну Армію високої бойової якости, про котру наші товариші по зброї, польські вояки, з досвіду спільних ділань в році 1920, висловлюють найкращу опінію.

Тут, на еміграції на протязі майже семи років, був Він для нас Вождем, найвищим авторітетом, чоловіком, з котрим звязували ми нашу майбутність і покладали надії, що під Його керовництвом ще станемо до боротьби за Волю нашої Батьківщини.

Підступні стріли ворогів нашої Волі, забрали від нас нашого укоханого Вождя.

Ми, вояки, є призвичаєні до смерти, бачили ми на полях Слави смерть наших козаків, смерть товаришів наших, наших начальників і були ми приготовані й самі до неї. Знаємо, що офіри в боротьбі є неминучі; рівнож є свідомі і тих обовязків, що офірами цими на нас покладені, а які виконати ми повинні, щоб наші страти не пішли надармо. Тим більше, що втратили свого Вождя!

Наш гонор і обовязок покликують нас, не збочуючи, витревати на позиціях Його кровю политих, і ми витреваємо!

Трагична Його смерть яскравим промінням освітлює наш ідеал—непідлеглість Українського Народу, загартовує нашу волю до майбутньої боротьби і підсичує віру в остаточну перемогу.

Симон Петлюра назавжди зістанеться нашим Вождем, бо ж і далі ми підемо тими шляхами, якими вів нас Він і лише Йому, єдино віддамо ми всі свої сили.

М. СЕРЕДА
Підполковник.

Петлюра і Гарибальді.

(промова, виголошена на жалібній Академії в 40-й день смерти Голови Директорії, уряджені й Т-вом Вояків Армії У.Н.Р.).

Майже кожна нація переживала сумні часи: це часи ворожого панування, національного занепаду, культурного і морального пригноблення.

В такі часи весь тягар відродження, або визволення нації переходив до рук сильних духом людей, котрі кидали в нарід сміливі гасла, окриляли його зневірря кращими надіями на майбутнє й вели його на героїчну боротьбу за визволення.

Природа скупа на таких людей. Тому історія кожної нації може назвати одиниці національних вождів, пр. Швейцарія—Вільгельма Теля, Франція—Жанну Д'Арк, Сербія—Карагеоргієвича, Польща—Костюшка, Пілсудського, Італія—Гарибальді, Україна—С. В. Петлюру.

В героїчній боротьбі Гарибальді за визволення нації, в творчому розмахові його сміливих планів, в методах боротьби, в прикрих обставинах цієї боротьби знаходимо всі фактори, які характеризують постать і діяльність нашого непереможного Мученика. Перемога Гарибальді є для нас запорукою, що праця С. В. Петлюри не вмре, не загине.

В перший половині XIX віку сучасна Італія складалася з невеличких князівств під зверхністю ріжних европейських принців.

Кращі землі Італії Ломбардія і Венеція належали до Австрійської корони. Довгі віки мріяв нарід італійський про своє визволення і об'єднання поневолених земель. Ви-

разниками цієї думки в першій половині XIX віку були: Каміль Кавур, Джузеппе Мадзіні і Джузеппе Гарибальді. К. Кавур, яко представник буржуазних кол, мудрий дипломат, мріяв об'єднати націю за чужою допомогою. Мадзіні, поборник демократичної партії, вважав за найліпше полагодити цю справу через утворення політичних таємних гуртків. Гарибальді перший подав гасло: — „збройний нарід". „Повстання народу, казав він, „непереможна сила проти ворога". З цим гаслом він спричинився до повстання в Генуї в 1834 р. Повстання було стлумлене, і Гарибальді був примушений на деякий час переховуватися у Франції.

В часи Центральної Ради С. В. Петлюра перший працює над утворенням національної армії. На першій нараді Генерального Секретаріату він кидає гасло: „Відродження нації через національну армію". Отже так Гарибальді, як і Петлюра на арену визвольної боротьби виступили з одноковими гаслами. Перший опинився на чужій землі, другий—в гетьманскій вязниці.

Невдала спроба першого повстання лише подвоїла— енергію Гарибальді до дальнійших повстанчих акцій. Це була людина непереможної волі. Чесний патріот, переконаний демократ, невтомний працьовник, натхнений борець, — він до кінця свого життя не зрадив девизові: „ні кроку на користь ворогів".

Ми, сучасники, залишаємося живими свідками, що ці характерні риси й душевні якости належали нашому Національному Вождеві.

В 1848 році Гарибальді переноситься на материк Італії, піднімає нове повстання, заохочує до боротьби однопле-мінних Сардинців і несе поразки від Австрійців. Поблизу Санчо-Лучіа, Кустоці і Навари Італійці переживають часи страшного погрому. Гарибальді був примушений від'їхати до Америки.

В 1918 — 19 році С. В. Петлюра переноситься до Білої — Церкви, піднімає протигетьманське повстання; з однопleмінними Галичанами провадить бойові акції проти Московської окупації, терпить поразку і відходить на терен Польщи.

І там і тут невдалі спроби.

Цікаво те, що в селянських верствав населення, невважаючи на ці невдалі спроби, авторітет С. В. Петлюри як колись Гарибальді, набуває нечуваної пошани, довірря і гарячої любови. Чому? Нарід інтуітивно відчував, що його надії, його правда, інтереси — в перемозі цих кращих синів народу.

Дві невдалі спроби повстання примушують Італійський уряд уложити військову згоду з Францією, — Наш Уряд укладає військову угоду з Польщею.

В 1859 році Французи з Італійцями погромили біля Сольдферино Австрійців. В цей щасливий для Італії час Франція несподівано покидає свого союзника і укладає мир з Австрією. Об'єднання земель Італії не осягнуто.

В 1920 році Поляки з Українцями нищать совітську армію. В щасливий для України мент Польща йде на згоду з Москвою. Визволення українських земель теж не осягнуто.

Проте і Гарибалді і Петлюра знову готують сили до дальшої боротьби. Вони добре розуміли, що перемога ворога тимчасова, що лише в боротьбі нарід здобуде політичну до зрілість, зрозуміє вимоги нації.

В 1860 році Гарибальді піднімає повстання на Сіцилії. Прямує з повстанцями на Рим, під яким Французи остаточно нищать його відділ.

В 1921 р. відділ С. В. Петлюри на чолі з Юрком Тютюнником заряджує повстання на Україні і несе поразку.

І там і тут спроби не дають бажаних наслідків. Гарибальді міняє зброю: провадить боротьбу пером і словом. Творить цикл политично-історичних романів. Кращий з них: „Ярмо ченців".

С. В. Петлюра теж озброюється пером і переносить боротьбу на сторінки преси.

Історічним перебігом пізнійших подій Італія була визволена з під ярма Австрії і об'єднана. Історично—останне є для нас запорукою, що не закінчена С. В. Петлюрою праця на перередодні її вирішення на нашу користь.

Вояки!

Ні Гаріальді ні С. В. Петлюра не претендували на ролю военних стратегів або полководців. Проте історія дала їм більш поважну ролю, ролю національних вождів. В незвичайно тяжких обставинмх доводилось їм вербувати народню армію, в низинах нації поширювати ідеї про обов'язки громадянина, нищити все вороже і на руїнах закладати величний фунцамент для світлої будови національного відродження. Вони одні володіли таемницею вести за собою міліони повставшого народу, перед яким була безсильна стратегія ворога. І під їх проводом каліки перемогали здорових, слабосильні велетнів, беззбройні озброених.

Тому-то Наша Нація мае гордитись, що дала свого Гарибальді — С. В. Петлюру.

Ми тішимося тим, шо були співробітниками Кращого Сина Нації, нашого національного Вождя.

Слава Його на нас і на наших дітях!

С. ВІННИЦЬКИЙ
Хоружий

СПОМИНИ ПРО ПРИЇЗД Головного Отамана ВІЙСЬКА У.Н.Р. ДО МІСТА ЯМПОЛЯ НА ПОДІЛЛЮ В ТРАВНІ 1920 Р.

Був тихий ясний день. Всі верстви населення готуються до великого свята. До міста має завитати Голова Директорії Головний Отаман Війська У.Н.Р. Симон Васильович Петлюра.

Очи всіх світяться радістю, на устах у кождого бренить певність у перемозі над червоною Москвою. Тільки-що закінчився крівавий бенкет на теренах Ямпільщини. Перед очима громадянства пройшли шереги героїв зімового походу. Виснажені, вимучені цілим рядом боїв як козацтво, так і старшина, але побідники, готові в кожний мент кинутися у вір боротьби. А тут нова радість — Головний Отаман прибути до міста.

Місто нашвидку готує арку. Члени Національного Союзу готують обід. Члени Союзу Українок, заняли варіту в шпіталю, та обовязки кельнерок в час обіду.

О 10 годині ранку делегації від Національного Союзу, на чолі з паном Б . . . . від союзу Українок з панею Б . . . . від жидівства з паном Б. . . . . . . і від селанства з п. Я. . . . . . В . . . . . и п. С. . . . . . К. . . . . . . , зібралися біля арки. О піводинадцятої Головний Отаман на авто під'їхав до арки. Ніякої охорони .До фронту—пять кілометрів. Кругом тиша. Майже все населенна міста скупчилось біля арки. Головний Отоман на довге „слава", вийшов з авто, кланяючись натовпу. Знову тиша. З під арки виходить наперед пан Б . . . . . , який, в имени Національного Союза, вітає Національного Вождя. Другою під-

ходить пані Баржицька з букетом червоних троянд і своєю чулою промовою так зворушує натовп, що куди не глянеш, скрізь бачиш сльози. У Головного Отомана теж покотилася сльоза. Дальше пан Бурман підносить хліб-сіль, на коштовній таці. В своїй короткій промові склав урочисте приречення в імени жідівства, що воно, як нероздільна частина тіла Народу Українського, буде ділити долю борців за визволення з московських кайданів.

Останніми привітали селяне, підносючи хліб-сіль на гарному українському рушникові. На цьому закінчується перша частина зустрічі. Пан Головний Отоман йде до місцевого Собору, де починається вдячна служба Божа за дарування перемоги над червоними окупантами.

Після служби Головний Отаман відвідує місцевий шпіталь, переновнений козаками з Зимового походу, а звідтам на обід. На обіді поруч Головного Отамана з одного боку сидить герой Зимового походу Генерал-Поручник Омельянович Павленко, а з другого референт від Міоістерства, який був в зімовому поході. По скінченню обіда Головний Отаман виголосив промову, в якій, з'ясувавши ролю Війська Польського на теренах України, закликав всі верстви громадянства до сумнівного виконання своїх обовязків, а до жидівства звернувся окремо з запевненям, що всі сили свої покладе, аби нарід жидівський мав повноту прав, як і кожний громадянин України.

Жидівські погроми, Головний Отаман трактуе в своїй промові, як учинки ворогів Українського Народу, як червоних так й білих, які в цей спосіб намагаються спровукувати перед усім світом наші визвольні змагання. „Але я, каже Головний Отаман, „в самий жорстокий спосіб буду карати провокаторів“. Було ще де-кілька промов. Під гимн, виконаний хором, обід закінчено.

Тогож дня Головний Отаман відїхав на фронт, а на другий день з фронту до Ставки.

Враження від відвідин Головним Отаманом міста, залишились у кожного найсвітлійші. У всіх зміцнилася віра в перемогу над ворогом. Селянство зворушене простотою Головного Отамана. Дослівно пригадую вислів одного з пред-

ставників селянства. Я . . . . В. . . . : „Я думав, що п. Головний Отаман, великий Пан, а він надзвичайно простий чоловік. Як він не боїться їздити без охорони? Між жидами багато комуністів, недай Боже щоб забили такого чоловіка, бо тоді бідне селянство не буде кому захищати від комуни".

Сьогодня, згадуючи вищенаведну балачку, серце кровью обливається. Чого не сталося в час борні на життя і смерть, те сталось в серці Европи, в Парижу.

На цій урочистости міста Ямполя, я в останне бачив Головного Отамана. Еміграція, життя на чужині, злидні прикували всю увагу до боротьби за існування. Але — всеж, де зібралось два три емигранти, на устах у них було завжди Його имя, Він був усім для нас, ми знали, щоки з нами Головний Отаман, у нас є віра в перемогу. Отже, не хочеться вірити що Його більш немає з нами, що куля найзаклятійшого ворога, ката України, забрала дороге Його життя від нас.

Так життя Його забрали, алеж тої свідомости національної, що працею своєю створив Головний Отаман, забрати ніхто не зможе, це є найстрашнійша зброя, якої з наших рук ніхто не видере. І ми, рядові борці, маючи перед очима приклад, як потрібно служити Народові, тіснійше зімкнемо ряди, з іменем Його, на клич першої сурми, підемо в бій, за право і вільність, за Незалежну Україну.

РОЗДІЛ II.

В. КУЩ
Генер. Штабу Генерал.-Хор.

Десята річниця

Непомітно, а скорше несподівано наблизилися ми до 10-ої річниці існування Армії У.Н.Р. Святкування ювилеїв є звичаєм глибокої старовини, бо цілком природним треба рахувати намагання відмітити проминувший період часу, який мусить вносити певні відмини в життя кожного організму — одиниці чи коллективу. Через десять років немовлятко стає дитиною, яка вже здатна до регулярного навчання. Через десять також років дитина обертається в дорослу людину.

Алеж не можна на кожний ювилей дивитися, так би мовити, лише з математичного погляду — відраховування проминувших десяти років. Мусимо, дійшовши до повного терміну, оглянутися назад аби підрахувати не лише уплинувші роки, а головне те, що за ці роки зроблено. Й після огляду пройденого шляху, майже завжди дивним здається, що ніби так мало зроблено в тій чи иншій галузі.

Наразі ж хочеться підкреслити, що мало, дуже мало зроблено в галузі военного письменства. Безумовно виною цьому є обставини. Не мали ми ані Баяна, ані Ксенофонта, які описалиб героїчні події принаймні хочби лицарського Зімового походу. Не мали ми талановитих военних кореспондентів, від уваги яких не вислизнулиб принаймні окремі епізоди з нашої военної боротьби. А між тим чимало вояків Нашої Армії вже написали, пишуть богато та ще й потім будуть писати довго на ріжні теми, на жаль, крім одної

теми — опису бойових подій, учасниками яких вони були. Не мали, на жаль, ми також при Армії співців, які б потім під згуки кобзи рознесли по білому світові славу лицарів героїчної Армії, що десять років свого життя присвятили справі боротьби за визволення Рідного Краю.

Й ось може зараз, відчуваючи, що Армія наша проминула вже 10 років, що богато з тих, які знали й моглиб написати, вже не має на світі, що досі не тільки народи світу, алеж найближчі наші сусіди та навіть союзники по спільний боротьбі не знають обставин наших збройних змагань за визволення, відкинемо ми свою відразу до писання. Мусимо твердо памятати, що коли ми, учасники Визвольної боротьби, не зафіксуємо її перипетій, то цього нíхто за нас не зробить. Будемо виходити із засади, що це ми маємо зробити не тільки для тих, кому доля пощастить ще раз прикласти зусиль до активного чину, а головне за тих, хто впав смертю хоробрих.

В. КУЩ

Генер. Штабу Генерал-Хорунжий

За визволення

(реферат на день 10-ої річниці відродження Армії Української Народньої Республики).

У цей день, 10 років тому назад, у Золотоверхому Києві, серці Земель Українських, на Першому Військовому Зїзді, 9/22 травня 1917 року обрано було Генеральний Військовий Комітет. Комітет цей започаткував організацію Української Армії з тих зародків її, що стихійно повстали, як вияв стремлінь Українського Народу до самостійного державного життя.

Відбувся мент надзвичайної ваги: з небуття, після майже тристалітнього сну, повстала до життя Армія Української Народньої Республики.

В цей день ми, вояки Української Армії, що маємо, так би мовити, відпустку з фронту (бо не можемо вважати боротьбу за закінчену), що розсіяні зараз по всіх закутках земної кулі, мусимо у цей день зібратися до купи. Мусимо зробити це не тільки для того, щоб згадати про минулі дні активної боротьби, а, навіть в надзвичайно тяжких обставинах розсіяння, яке так болісно всі ми відчуваємо, мусимо у цей день заманіфестувати яскраво те, що ми ще живемо, що згадуемо тяжке, але славетне минуле наше і що маємо непереможну віру в світле майбутнє. Віру цю мусимо підкреслити перед суспільством, серед якого живемо, бож вона є найдорожчим порохом, що у пороховницях своїх маємо, і найбільшою запорукою конечної нашої перемоги.

Отже, творення Української Армії, за силою обставин того часу — Світової війни,—переводилося двома шляхами:

з одного боку — формувалися полки та загони на самому терені України, переважно з тих вояків-українців, що були евакуовані з фронту з причин чи то ранення, чи хороби, або знаходились у відпустці. В такий спосіб зформовані були: Полуботьківці, Наливайківці, Гайдамаки (1-й Гайдамацький Кіш Слобідської України, якого зформував бл. пам. Симон Петлюра і на чолі якого, зі зброєю в руках, в грудні 1917 р. штурмом здобув від комунистів Київський Арсенал), Сагайдачнівці, Богданівці, Дорошенківці, Республиканці, Кармелюки. З другого боку зі складу Російської Армії переводилось виділення (українізування) окремих частин, починаючи від сотень та курінів і кінчаючи корпусами. Отже, ожив дух славетних Гетьманів і Запорожців в назвах сформованих частин. Відновилася перервана лихоліттям традиція Української збройної сили, головної підстави самостійного існування держави, принаймні до того часу, доки народи не перекують мечів на плуги. Наприкінці 1917 р. всі ці частини боронять молоду Укриїнську Республику від большевицької навали, що насувалась з Москви, як рівнож і з заходу (збольшевичені фронтовики) у запеклих боях — Крути, Гребінка, Дарниця, Київ.

Літом 1918 р., під час Гетьманату, розпочинається організація війська на нормальну шкалю. Намічається формування 8 корпусних округ, але, з огляду на тодішні обставини, могли бути створені лише кадри для них, які під час національної революції (протигетьманського повстання) роспорошилися.

Армія Директорії У.Н.Р., після повалення Гетьманату, складалася з чисельних відділів ріжноманітного ,складу та вигляду. Розпочинається негайне переорганізування її в надзвичайно тяжких обставинах війни на два фронти. Алеж зусилля, виявлені в цім часі керуючими чинниками Армії (в березні і з окрема в місяцях травні—червні, коли Уряд У.Н.Р. посідав лише невеличкий обшар власного терену), — перемогли все і Армія приймає сталу організацію 1919 року. Вона складається з груп: Січових Стрільців, Запоріжської, Волинської, Київської та Окремої 3-ої дивізії.

Літом цього ж року Армія побільшується трьома га-

лицькими корпусами, разом з якими 1-го вересня здобуває Київ. Отже, зваживши ті перешкоди, які треба було подолати підчас переорганізування, можна з певністю припустити, що не одна б армія инша розпалась би в таких обставинах. Молода Українська армія посідала в собі той гарячий, животворчий імпульс, що давав їй змогу переборювати тяжке сучасне, та гартував її на нелегше майбутнє.

Короткозора політика Антанти, що, злегковаживши змагання Українського Народу, вперто стояла на грунті відновлення колишньої Російської імперії, мусила, нарешті, дати свої овочі: в порох розсипалися армії білі, що Антантою всіма засобами попералися, але ж знесилилась неймовірно тяжкими умовинами війни — й Армія Української Народньої Республики.

Після успішно роспочатих боїв в районі Вапнярки, що відчиняли нам шлях на Одесу, Армія зазнає внутрішнього удару: — від неї відокремлюються галицькі корпуси і вона попадає в надзвичайнв тяжке становище. Маючи єдиний засіб поповнення вогнеприпасу — здобування його від ворога, або виміна за цукор від румунів, без жадних ліків та теплого одягу, Армія стає безборонною перед головним ворогом — плямистим тифусом і змушена роспочати відворот в район Староконстантинів—Любар. Разом зі Штабом Запоріжської Групи, що був арергардом Армії, поділяє тяжкий шлях її і Головний Отаман Симон Петлюра.

Той імпульс, що досі врятовував Армію в критичні моменти її життя, не допустив її до загибелі в найтяжчі дні листопаду. Згідно директиви Уряду Армія знову переорганізовується: групи згортуються у дивізії і 6-го грудня 1919 року вона вирушає в славний Зімовий Похід в запілля ворожих армій—большевицької і денікинської. Влучно використовуючи коридор, що повстав між червоними та білими росіянами, Армія провивається у вороже запілля. На протязі 5-ти місяців оперує вона на ворожих тилах і перерізує Правобережжа з Волині на Херсонщину, переходючи рівнож за Дніпро на Полтавщину. Організуючи на місцях владу і популяризуючи ідею боротьби за незалежність, Армія своєю

чинністю стверджує, що Нарід Український не перериває боротьби, яку розпочав для здійснення своєї волі.

Нема можливости у короткому нарисі змалювати ті жертви, які понесло військо, що оперувало без жадного звязку зі своїм Урядом на підставі лише однієї, даної спочатку директиви, і яке, не маючи бази, мусило тримати при собі все, що для чинної армії необхідне, здобуваючи зброю та вогнеприпас від ворогів (як білих так і червоних), та весь час возючи за собою ранених і хорих.

6-го травня Армія проривається через ворожий фронт і зеднується з тими українськими частинами, які весною 1920 року сформовані були в районі Камянець—Могилів. Розпочинається новий етап визвольної боротьби — кампанія 1920 року.

Трактат Версальський, рівнож як низка доповнюючих його умов, не увзгляднили змагань Українського Народу та пролитої ним за своє визволення крови. Отже ніщо ніби то не змінилося на весну 1920 року в Европі, що мусила переборювати свої повоєнні злидні, і міжнародне становище України не стало під цим поглядом кращим. Але ж вперта праця Уряду У.Н.Р., на чолі з бл. пам. Симоном Петлюрою в напрямку реалізації ідеї державного унезалежнення Українського Народу зимою 1919—1920 р.р. дала свої конкретні наслідки і допровадила до угоди з Польшею 22 квітня.

Польща, для якої не могли бути байдужими прагнення проводників Кремля до всесвітньої революції, не могла не відчувати, що невдовзі мусить стати між червоним обухом Сходу, а буржуазним ковадлом Заходу. Тому мусила вона дивитися вперед, щоб зірвати воєнні заміри інтернаціоналу та попередити його акції. Опріч Франції, що всіма засобами її підперала, та сусідньої, що знаходилась в подібному до Польщі становищі, Румунії, инших союзників Польща не мала і тому, природньо, політика її мусила йти рівнобіжно з політикою Уряду У.Н.Р. що до повалення комуністичної, чужої Українському Народові, влади на Україні. Таким чином, угода 22 квітня 1920 р. мала базуватися на самому тривкому для політичних договорів грунті — спільности життевих інтересів. Наслідком цієї політичної кон'юнктури і являеть-

ся угода про спільну акцію на Україні, а саме — допомогу Армії У.Н.Р. зброєю, вогнеприпасами і створенням певних можливостей для зорганізування війська. Намічається акція, яка має за ціль поставити ще раз Українську проблему на форум міжнародній і знову заманіфестувати перед цілим світом конечність наших змагань.

Становище на Україні сприяло можливости успіху. Большовики тільки поволі почали її приборкувати до своїх рук. Після тяжких ударів літом 1919 р., заданих їм білими арміями та поразки на Україні, причиненої нашою Армією, мусили вони реорганізувати свою збройну силу. Влада їх, головне на Правоберіжжі, була ще досить проблематичною, тримаючися переважно залізничних вузлів та великих міст і не мала змоги опанувати селом, а в де-яких місцях Поділля і до того часу зилишилася влада У.Н.Р. Повстання вибухали весь час, а Поділля та Херсонщина були фактично театром военних дій, на якому оперувала наша Армія. Вибухали також повстання і на самій Московщині та в Сибіру, а Таврія була в руках Врангеля.

При такій ситуації, вважаючи свій стан на Україні, особливо на Правоберіжжі, цілком непевним, большевики тримали на ньому 2 армії—XIV зі штабом в Одесі, та XIII штабом у Київі (армія XIV в складі 60, 41, 45 і 44 піш. дивізій та дві галицькі бриг.; армія XIII — 58, 47 і 7 піш. дівізії та 17 дівіз. кінної). Збройна ця сила мала три найбільші угруповання в районах: Коростень, Житомір—Бердичів та Вінниця—Жмеринка і виносила до 60 тисяч багнетів та шабель.

Ще в лютому місяці починається організація відділів з вояків нашої Армії, що були інтерновані в грудні 1919 р. Формується в Ланцуті (пізніш переноситься до Берестя) 6-та Стр. Січова дівізія, та в районі Камянець—Могилів — 3-тя Стрілецька Залізна дівізія*) У березні відновляють свою діяльність Військове Міністерство та Генеральний Штаб, підготовча праця яких переводилася ще зимою у Вар-

*) У квітні в Камянці формується бригада Польової Жандармерії.

шаві, і розвивають її в головних напрямках — підготовити мобілізацію і налагодити заосмотрення армії.

Зформовані дивізії увіходять до складу: 6 див. — 3-ої польської армії, а 3-та — 6 армії. Після 20 квітня 6 див. отримує наказ про переїзд по залізниці, а 3-тя дивізія зосереджується в районі Вербовця *) Польсько-український фронт (6-а, 2-га та 3-тя польські армії**), йшов від Дністра через Вербовець на Деражню, Літичів, Новоград-Вол., Білокуровічі, Славечно до р. Припяті у с. Дрункі.

25-го квітня Польсько-Українське Військо розпочинає наступ з метою знищення ворожої сили і завдає головного удару в напрямі на Козятин — в розріз між большовицькими арміями. Заскочені несподіванкою і погрозою бути оточеними, большевикі могли ставити впертий опір лише на відтинкові Київ — Коростень. На инших дільницях фронту вони одразу розпочинають швидкий відворот, залишаючи безліч майна й силу полонених. На полудневі ж большевики опіру майже не ставили і праве крило фронту, (3-тя Зал. див.) швидко втратило дотик з ворогом.

При такому звороті подій, Начальна Команда вирішує скористати з успіху і заволодити Київом, що крім забезпечення мостових причільків та залізничного вузла, мусило мати ще й велике політичне значіння. 8 травня Київ здобувається без бою і в цей же день у ньому росташовується 6 та Стрілецька Січова дивізія і обіймає залогу міста. 23 травня на Софійській площі оглядає дивізію покійний Головний Отаман, св п. Симон Петлюра. Польсько-Український фронт в той час доходить до лінії Яруга (на Дністрі)—Липовець—Сквира—Біла Церква—Трипілля і далі по Дніпрові, аж до устя Припяти, з передмостовою заслоною у Дарниці. Двома днями раніш (6 травня), післа кількаденних боїв біля м. Мясківки, поривається наша Армія з Зімового походу і приєднується до спільного фронту.

Уряд У.Н.Р. і Міністерства реевакуються до Вінниці.

*) У цьому районі з'осередилися частини Могилівської залоги після того, як у березні червоні просунулися на захід і заняли Могилів.

**) Всього 109 курінів, 64 кін: сотні, 104 гармати.

Військове Міністерство під проводом Військового Міністра, Генерального Штабу Полковника Сальського веде горячкову роботу по організації Армії і з окрема—її поповненю.

Зформовано 6 запасових бригад, відповідно поділові запілля на 6 округів. Кожна запасова бригада мала бути теріторіяльною одиницею, яко підставою організації запілля, з метою використання всіх його засобів для потреб Армії. Однак, система ця не повелася з причини примусового відвороту фронту.

Дієва Українська Армія має тепер у своєму складі: 1-шу Запорожську, 2-гу Волинську, 3-тю Залізну та 4-ту Київську дивізії. 6-та Стрілецька дивізія тимчасово залишається в складі 3-ої польської армії. Українська Армія займає праве крило спільного фронту від с. Яруга по р. Лозова до с. Лука Молчанська, де має стик з 12 польською пішою дивізією 6-ої армії. Вона, користаючи з часу перерви бойових акцій, відпочиває після тяжкого Зімового походу та переорганізовується.

7-го червня кіннота Буденного, після трьохденного бою, прориває фронт на півдню від Сквири і наступає на Бердичів, де напотикає на жорстоку відсіч з боку нашої 6-ої запасової бригади. Далі, Буденний займає Житомір, в звязку з чим фронт польських частин, що на північ від Бару, відсувається поступово на захід.*) Фронт Дієвої Армії лишається на попередньому місці і 3-го червня вона збільшує свій склад Окремою Кінною дивізією, що закінчила в той час формування.

10 червня опущено Київ і 6 стрілецька Січова дивізія починає відворот разом з 3-ою польською армією. Відворот цей вздовж залізниці Коростень — Сарни — Ковель 6-та дивізія закінчує лише 30 липня, маючи за цей час шерег тяжких арєргардних боїв та коротких контр-наступів. Після двохденного постою біля Ковля, дивізія 7 серпня займає м. Холм, аби бороняти його від ворожої кінноти. 17 серпня обсаджує вона мостовий причілок у Красностава, а 19 при-

*) На лінії: Бар—Лятичів—Синявка—Остропіль—Любар—Н.-Мирополь—Баранівка — Новоград-Вол.—Рудня— Сичівська —Дідковичи—Хабне—Чорнобиль на Припяти.

буває до Замостя. На протязі 20 — 31 серпня 6-та дивізія боронить Замостя, причому останні 3 дні—від незмірно переважаючої в силі кінноти Буденного. Замір останнього вийти на крило ударної польської групи, що гонить большевиків від Варшави, розбивається о камяну стійкість загартованих бойців Замосцької групи та непохитну волю їх Командіра, Генерального Штабу Полковника Безручка.

В ночі з 3-го на 4-го липня червона кіннота продерається через фронт 12 пішої дивізії в районі м. Бару і на південь від залізниці простує на Проскурів. Штаб 6-ої польської армії і наше Перше Генерал-Кватирмейстерство попадають у небезпеку. Під Чорним Островом потяг Кватирмейстерства оточується червоною кіннотою. Генерал-Кватирмейстер, Генерального Штабу Полковник Мишковський організує зі службовців Кватирмейстерства та инших військових, що в потязі їхали, відділ бойовий і, на чолі його відбиває напад. Ранений в цим бою кулею в ногу, за кілька день Полковник Мишковський вмірає від затруєння крові в шпиталі у Тернополі.

5-го липня видається наказ про загальний відворот. Згідно цьому наказу Дієва Армія має завданням затримувати ворога на лінії р.р. Збруча, Серета та Стрипи. Відворот розпочинається 6-го липня.

Уряд та Міністерства, що переїхали з Вінниці до Проскурова та Староконстянтинова, евакуються до Ржешова та Тарнова, на терен Галичини.

Затримавшись довший час на Збручі (три тижні), Дієва Армія 25 ліпня займає фронт по річці Серету. Весь час йде вона уступом попереду фронту і несподіваними контрнаступами перешкоджає червоним розвинути максімум швидкости у своєму наступові. Її фронт не був ніде прорваний і кожну нагоду використовує вона, переходячи у контр-наступи, аби затримати рух ворога.

27-го ліпня залишается лінія р. Серет, а 31-го Армія займає фронт по річці Стрипі. Знову ворог примушений зупинитися вже на довший час. 10-го серпня даремно намагається він форсувати річку на всьому фронті, бо рішучим контр-наступом відкидається на східний берег. Більше

тижня часу виграється саме тоді, коли лише чудо могло врятувати Варшаву.

Кінна армія Буденного, тиснучи війська південного фронту, просувається на Львів. 16-го серпня форсує вона Західн. Буг між Буском і Каменкою. Відділи її 18-19 серпня перервають залізниці од Львова на Станіславів та Стрий, і тому Дієва Армія може підтримувати звязок зі Штабом 6-ої польської Армії лише літаками. В цих обставинах Командування Дієвою Армією, маючи загальну дерективу відходити за Дністер на фронті від Румунського кордону до м. Миколаєва, при обовязковій умові підтримання територіяльного звязку з Румунією, починає відворот вночі з 18 на 19 серпня.

24 серпня вона закінчує обсаду Дністра від Румунського кордону до — м. Єзуполя, а звідтіль — по р. Бистриці до м. Надвірної. Між тим вже 21 серпя в її запіллю були ворожі розїзди (в районі Калуш - Войнилів), а з фронту йшли вперті атаки ворожі на дільницях Нижньова, Єзуполя та Усечко. Контр-наступами ворожі атаки зліквідовано. Взяті полонені свідчать про повну вичерпаність сил большевицького війська. Нарешті ворога затримано перед позицією, яка має найбільш загрожуюче для нього значіння, бо прорив її нами в любому місці відслонював вихід на тили війська, що оперувало проти Львова. 7-го вересня до Армії прилучається 6 стрілецька Січова дивізія, після славетних боїв її біля Замостя. Формування 5-ої Херсонської дивізії закінчено і Армія має зараз у своєму складі 6-ть піших і 1-ну кінну дивізій. Зформовані у травні 6 запасових бригад, частина яких брала участь у впертих боях підчас відвороту, понесли значні втрати, поповнення яких не можна було перевести раніш, аніж Армія повернется на Збруч. На фронті Армії переводитяся перегруповання, згідно з наміченим для наступу пляном. Плян полягає у виході на лінію середнього Бугу з заволодінням залізничними вузлами Вапнярським та Жмеринським і м. Вінницею. Під прикриттям річки Бугу мало було переведене дальнійше розгортання армії.

Вночи з 14 на 15 вересня Армія форсує р. Дністер біля

Городенки, Нижньова та Єзуполя і починає наступ правим крилом вздож Дністра, а лівим на Проскурів — Вінніця. Виграючи весь час ліве крило ворога, Армія наша змушує його до швидкого відвороту*), з залишенням полонених та майна. Розбиті частини 41, 47 та 60 піш. совітських дивізій приходять до стану боєздібности лише проминувши залізницю Камянець—Проскурів (можливо, що в цей час підійшли до них підсилення), а славетне діло Окремої Кінної дивізії 17 вересня в районі м. Теребовлі загрожувало катастрофою для значної частини XIV большевицької армії. Зокрема тяжкі бої випадають на долю 3-ої Залізної дивізії в в райоі м. Єлтушкова.

19 жовтня отримано повідомлення про завішення зброї, а 20 бойові чинности припиняються на усьому фронті Яруга-Шаргород-Літинка (Укр. Арм.) і далі на північ через Хмільник-Остропіль-Новоград Волинський і Олевськ (Польське Війська.)

В тилу Армії йде гарячкова праця. Переводиться мобілізація**) і закуп коней. Урухомлюється Дунаєвецька вовняна фабрика та кілька шкіряних заводів. Працює армійська майстерня реперації зброї і робиться спроба виробу набоїв власними засобами, бо приобіцяні зброя та вогноприпас зовні не вступають на час і в задовольняючій кількости (американські рушниці прибули на ст. Волочиськ напередодні відвороту за р. Збруч). Армія використовує кожну годину, готуючися до зімової кампанії і поповнює свої лави перед близьким наступом***), що намічався початково на 1-ше листопада і відкладений пізніш на 11 того ж місяця.

Відрочення наступу викликалося необхідністю ліпшого заосмотрення армії а також спізненим прибуттям російських частин (на підставі умови з російською демократичною групою, мала спільно з нашою діяти й III російська армія ген. Перимкина та козача дивізія есаула Яковлева).

*) Вже 18 вересня покідає він р. Збруч.

**) Закон 14 вересня, росповсюджений по телеграфу.

***) До складу армії додається 1-шу Кулеметну дивізію, кадри якої виділено з запасових бригад.

Алеж відрочення це було дуже на руку й ворогові, бо розвідка, ще раніше стверджувала поспішне пересування залізницями большевицького війська на наш фронт з півночі.

О перших числах листопаду прибувають з Галичини до Камянця майже всі урядові установи, які рівнож і військові тилові частини*) 9-го листопаду перегруповання на фронті армії, крім частини лівої групи і III-ої російської армії закінчено згідно наказу для наступу. Бойові завдання покладено на 3 групи: а) (Права група) Ген. Штабу ген. хор. О. Удовиченко, (1-ша Кулеметна дивізія і 3-тя Залізна дивіз., б) (Середня група) Ген. Штабу ген. хор. Безручко (5-та Херсонська і 6-та Січова дивіз. і в) (Ліва група) ген. хор. Базильський (1-ша Запорожська дивізія і збірна козача дивізія осаула Яковлева). Армійський резерв — 4-та Київська, Окрема кінна і 2-га Волинська дивізії та 3-тя російська армія генерала Перемикина—ешелоновано вздовж залізниці від Єлтушків до Проскурів**).

10-го листопаду між 7 і 8 год. ранку большевицька піхота, після короткої гарматної підготовки, проривае фронт Правої групи в районі с. Березівки. Червона кіннота через оголений участок фронту простує на Могилів. Разом з тим ворожа кіннота продераеться ще й в районі Шаргорода і скеровується звідтіль на Лучинець — Копайгород, — в тил частинам Середньої групи. Після де-кількох переходів в контр-наступ, частини Правої і частини Середньої групи змушені були видійти назад на віддалення до одного переходу.

В район Правої групи (с. Курилівці Муровані) прибуває цього дня Головний Отаман, Симон Петлюра, адютантом якого по 22-ій годині передается до Штабу Армії (м. Городок) перша відомість про неуспіх на фронті Правої групи.

---

*) Окрема бригада Польової Жандармерії, Охорона Головного Отамана, Запасові війська, кадри Окремого корпусу Кордонної Охорони і Спільна Юнацька Школа.

**) На 10 листопаду Армія нараховує в своюму складі: 10.000 багнетів, 2.000 шабель, 95 гармат, 670 кулеметів та 2 бронепотяги (Кармелюк і Запорожець). Російські частини — (III армія і козача дивізія осаула Яковлева) — до 2.000 і багнетів 2.800 шабель.

Штабом Армії негайно видається наказ на 11-те листопаду. Згідно з цим наказом мусять розпочати наступ у виконання основного наказу: Ліва група — негайно, а Середня — разом з двома дивізіями армійського резерву. Правій групі наказується перейти до наступу після зліквідування наслідків прориву.

У виконання цього наказу, протягом 11, 12 і 13 листопаду точиться ціла низка впертих боїв частин Середньої групи разом з двома дивізіями армійського резерву (4-ти Київська та Окрема кінна дивізії), при чому здобувається і полонених. Разом з тим розпочинає наступ і Ліва група, що затрималася з осередженням через запізнене прибуття Казачої дивізії осаула Яковлева. Вона здобуває Літин і рушає кіннотою на Вінницю. Ворог, затриманий у центрі і на правому крилі своєму, росповсюджується на дільниці нашої Правої групи, звідкіль починає загрожувати тилам Середньої групи. З метою вирвати у ворога ініціативу, Командування Армією заряджує на 14 листопаду удар в напрямку на Бар групою Армійського резерву (2 Волинська дивізія та III-та російська армія).

14-15 листопаду група Армійського резерву і разом з нею Середня група атакують ворога на дільниці Деражня—ووньковці, оволодівають ворожими позиціями і захоплюють полонених та іншу здобич. Алеж, нарешті, ворог отримує підсилення і прорівається в районі Деражні, в наслідок чого Армійська група, після дводенного бою, за повним вичерпанням сил, змушена була припинити наступ. Командування Армії, не посідаючи більше резервів, мусить здобути їх через перегруповання підчас відворотного маршу. Відворот намічено на лінію Сатанів — Чорний Острів — Миколаїв, правий фланг якої буде дотикатися невтральної країни, а лівий — демаркаційної смуги.

На протязі 16 — 20 листопаду Армія зосередкується на наміченій лінії. Знову, як і в часі відвороту 1919 р., Головний Отаман С. Петлюра в найтяжчі години операцій знаходиться при Штабі Армії, бо весь час живе імпульсом її життя, гостро відчуваючи її радости і болі. Підчас відвороту наносяться ворогові ще раз дві часткові поразки —

біля Богданівець і Деражні*). Ворог весь час намагається тиснути наше війська зі сходу в напрямку Проскурів — Волочиськ і з півдня — на Чорний Острів. Затриманий нашими контр-наступами в районі на південь від Чорного Острова, проривається він нарешті, 20 листопаду, через звільнену вже від польського війська демаркаційну смугу в районі Миколаїва та кидає свою кінноту по найкоротшому напрямі на Волочиська. Отже, ліве крило Армії попадає у небезпеку, бо ворогові відкрилися шляхи на тили. При такій ситуації, Командування Армії видає о 16.30 год. наказ про перегрупування бойових частин на смугу Тарнорудка— Купіль, відсилаючи обози до переправ на р. Збручі. Протягом ночі в м. Ожиговці Штаб Армії провадить переговори з польським командуванням відносно переходу Армії за р. Збруч.

21-го листопаду, під охороною кінних частин, що цілий день відбивають навалу ворожої кінноти, армія переходить р. Збруч в дільниці Волочиська — Ожогівці. Найтяжчий момент переживає вона, коли позбавляється зброї, більшу частину якої здобула в бійках, від ворога. І не один, певно, з вояків наших, віддаючи за Збручем здобуту дорогою ціною свою рушницю, позаздрів тим, що вмерли там, по той бік річки, віддали життя своє за Волю Рідного Краю, зі зброєю в руках. Під вечір після години 16-ої, під гуркіт завмираючих гарматніх пострілів, останніми переходять річку кінні частини**).

Дванайдцятиденна листопадова операція закінчилася. Наступ, наміченний Командуванням — на Середній Буг — не мав успіху і борці за визволення мусили залишити рідну землю до більш слушного часу...

Попереджуючи наш наступ на одну добу, ворог, несподіваним ударом наносить 10 листопаду поразку нашому правому крилу і виривае з наших рук ініціятиву. Алеж це не потягне за собою поразки всього фронту. Чотирі дні

*) 16 листопаду. Взято до 500 полонених, 4 гармати, 25 кулеметів 1 бронепотяг.

**) Червона бригода Котовського затримується польською охороною на самім мості.

намагається центр видібрати втрачену просторінь, не дивлючись на те, що ворог був вже у нього за крилом. В той же час ліве крило переходить до наступу, згідно основного пляну. На протязі 5-го та 6-го днів операції, армійська резервова група силкується повернути успіх на наш бік. Лише після невдачі її наступу, Командуавання Армією втрачає надію на видертя ініціятиви з рук ворога. Ще шість діб після цього завдаються ворогові, підчас плянового відвороту, часткові поразки — забіраються полонені, зброя, бронепотяг. Лише на 11-й день операції, коли ворог, скориставши зі звільнення демаркаційної смуги, відслонив дорогу в тил нашої армії, Командування Армії вирішує перервати бій і відійти на невтральний терен. І от, коли порівняти листопадовий наш відворіт з відворотами російських армій в 1917 р., то мусимо визнати, що молода Українська Армія, в безпорівнання гірших умовах заосмотрення, зробила все, чого від війська вимагати можна.

* * *

Кампанію 1920 р. Армія У. Н. Р. веде спільно з Армією Польскою, на підставі квітневої умови. Розпочинає її негайно після того, як більшість Армії протягом 5-ти місяців вела боротьбу у ворожому запіллі, і ділає в центрі й на правому крилі польсько-українського фронту. В час відвороту цього фронту, вона завжди йде уступом попереду спільного фронту і на кажному кроці стримує ворожий наступ. На позиціях р. р. Серета і Стрипи, відбиваючи ворога рішучими контр-атаками, вона затримує його на три тижні в той саме час, коли ворог на півночі сягав до Варшави.

Відрізана далі від спільного фронту і маючи ворожу кінноту у своєму запіллі, Армія вперто відбиває настирливі спроби ворога прорватися за р. Дністер. В той час, як у центрі спільного фронту 6-та Січова дивізія разом з польськими частинами зупиняє під Замостям запал Буденного, виснажує його і цим забезпечує наступ польської армії од Варшави, решта Армії приковує полудневе крило большевиків і систематично його дезорганізує.

Засади групования сил під час рішучого удару, є обо-

вязковими для всіх часів та народів, а тому ті большевицькі сили, що були приковані на нашому фронті, що оперували проти нашої Армії, моглиб, у горячкові дні серпня 1920 р. вирішити долю Варшави та Львова, можливо инакше, аніж як воно сталося.

Минуло ще рік і частина Армії бере участь у новому Зімовому поході. В надзвичайно несприятливих умовинах — рання зіма і терорізоване большевиками українське населення, намагається 4-та Київська дивізія, при участи охотників з решти Армії, ще раз здобути Київ. Але ж незрівнана чисельна перевага, дає ворогові перемогу й на цей раз. Числені втрати під час неймовірно затятих боїв і, нарешті, могила 359 розстріляних 21-го листопаду большевиками вояків наших, у містечку Базарі були останньою офірою Армії У. Н. Р. в активній боротьбі її за визволення.

Розпочалися сумні часи інтернування, в які воявтво наше поховало кількасот своїх товаришів на числених цвинтарях чужої землі — переважно на цвинтарі Щепіорнському, біля м. Каліша.

* *
*

Вихована в умовинах рухливої війни, Армія У. Н. Р., на протязі окресу боротьби за визволення, являє собою приклад найгармонійнішого сполучення рухливости разом з максимумом впертости, що завжди підносило, невелику порівнюючe, її чисельну кількість. Ці якости її походять від факторів натури моральної — незломної віри у справедливість своєї справи, та горячого прагнення здобутти власної незалежної державности. З цих джерел завжди черпає вона сили для виконання свого обовязку перед Батьківщиною і дає змогу своєму Урядові чесно дотримати взятих на себе зобовязань. Покликана до життя волею Народу Українського для виборення права на рівне місце серед инших народів світу, Армія бореться до останньої можливости. Тільки залишена на власну долю, без жадних ресурсів до провадження війни потрібних, вона організовано відходить за кордон, маніфестуючи там що з м у ш е н а до п е р е р в и, а л е ж н е д о з а к і н ч е н н я б о р о т ь б и. З не-

похитною вірою в це, вона терпляче переносить злидні інтенування, і вважає себе лише в стані перерви бойових ділань. Через це, навіть роспорошена фізично, під утиском непереможних обставин, по ріжних країнах земної кулі, духово вона залишається неподільною. Долю Армії на вигнані поділяє і її Головний Отаман, Симон Петлюра. Перший організатор її і перший її вояк, до останнього подиху свого життя, трагично перерваного скритовбивчою кулею, є Він виразником мрій і надій Армії, яку і друзі і вороги недармо охрестили „Петлюрівською".

Отже, духово неподільною є Армія У. Н. Р. і на цей урочистий день десятої річниці її повстання, бо злютована в одне тіло найміцнішим звязкои — звязком служення одній спільній ідеї. В оранізаціях вояків нашої Армії — переховуються найліпші, здобуті нею традиції. Ці традиції мають у відповідний момент, а хто знає, чи він далеко? бути перенесені на рідну землю, аби прищепити їх, разом з прагненням впертої боротьби, до остаточного визволення, тисячам нових борців. Їм має передати Армія свій дух, виплеканий у горнилі тяжкої боротьби, той дух, що є вислідом непохитної волі Народу до здобуття собі державної незалежности.

О. ЛЮБЕНКО

Терновим шляхом

22 ц. травня минає десять років з того моменту, коли на першому Всеукраїнському Військовому Зїзді, у Києві, Український Нарід започаткував творення власної сили,— Українського Війська. З дня цього датується повстання з віків небуття, найголовнійшого атрибуту і опори державности—народньої Української Армії.

Десять років... Час, ніби й недовгий, міряючі навіть на вік людини, але в життю Українського Народу—це незмірно довга доба, на протязі якої заходили події, що мають для нас кольосальне, впрост епохальне значіння. Події, які трапляються не часто в історії народів.

На протязі цих десяти років, Нарід наш, скинувши вікове ярмо московського царського поневолення, то піднісся був до щаблів найвищих емоцій почуття власної державности, то, за силою політичних катаклізмів, після неймовірно тяжкої боротьби, знову впав до страшного поневолення, на цей раз—в ярмо сучасних російських червоних тамерланів, поневолення, якого ще не знав історія.

Мало радости, мало щастя зазнав Нарід Український за останні десять років—терном устелено пройдений ним шлях. Могили та ріки крови, пролитої кращими його синами, — українським воящтвом на полі бою, пущені з димом українські села, а навіть цілі волости, що наважилися піднести голос протесту проти червоних наїздників, спустошення матеріяльне і здичавіння моральне—ось спадщина, яку залишили Народові Українському останні десять років, на сьогоднішний день. Але не заміряємо в цьому короткому нашому артикулі робити докладного огляду життя Народу нашого в останнє десятиріччя: це справа істориків, яка вимагає спеціяльних студій, років праці і вагонів паперу. Рівнож не

в інтенції нашій промовляти цим до „чулих" сердець цивілізованного світу: — трагедію нашого Народу, спокійних досі обсерваторів змушує нині розуміти сама гірка дійсність, а в силу ріжних апелів ми давно вже втратили всяку віру. Хочемо лише, з нагоди десятої річниці відродження нашої Армії, а з нею і державности, коротенько переглянути ті шляхи, які ми, вояки Армії УНР., пройшли на рідних теренах та тут, на еміграції, зробити підсумок нашим досягненням та витягти з цього можливі гіпотези на майбутне.

Зрозуміла річ, що, як і осягнення особистого добробуту, або иншого ідеалу людиною, вимагає напруження і інтелектуального і фізичного, потрібує певної боротьби, загартованности волі, нервів, а часами і мязів, так і осягнення ідеалів народніх вимагає напруження і інтелектуального, і матеріяльного, і фізичного, а часто-густо, навіть і крові цілої нації. Не завжди осягається ідеалів цих відразу—часами приходять вони через роки і довгі десятиліття, але дуже рідко трапляється, щоби затрачені, в дорозі до ідеалу, чи то індивідуальні, чи коллективні зусилля пішли намарне. Особливо рідко пропадає без жадного сліду—пролита народом кров.

Тим більше не піде намарне для ідеї Народу нашого одна з найбільших цінностей, що вклав він до скарбниці боротьби за свое державне унезалежнення,-Українська Національна армія.

В Армії своїй Український Нарід відбив стільки творчих здібностей, стільки величі духу і моральних якостей, що „капитал" цей зафіксований в історії його кровію, раніш, чи пізнище, неминуче приведе до бажаної цілі. В цьому ми певні, за це промовляє логика історичних фактів.

Коли пригадаємо собі початкові стадії творення нашої Армії від обраного 1-м Всеукраїнським Військовим З'їздом, Українського Генерального Військового Комітету почавши, проглянемо дальші її етапи, до останніх днів включно, то самі дивуватимемося тій творчій силі, величі духу та потузі стремлінь до свого ідеалу, які в собі Нарід наш посідає. Военні анальфабети, в більшости своїй російські офіцери від прапорщика до капитана, що вийшли майже виключно з

шкіл військового часу, що посідали лишень вщерть переповнені любовью до свого Народу серця та безмірну жадобу праці—піднялися справи творення збройної сили нації. Справи, що вимагає кадрів фахівців, та довгої і впертої праці... І це в той час, коли російські частини—як ті, що роскидані були по цілій Україні, так і ті, що перебували на українському фронті,—почали збольшевичуватися, коли справа відокремлення українських елементів з цих частин, а особливо виділення з них слушно належної українцям частини вогнеприпасів та иншого майна,—була, під впливом тоді ще магичного „елі с одного котелка", неймовірно складною й тяжкою!..

Однак, за допомогою лише фахових одиниць, — старшини російської Академії Генерального Штабу, що, з початком російської революції, виразно заманіфестовала свою приналежність до українського народу і працювала з подиву гідними, заслуговуючими на вдячність, сумлінністю та відданістю,—анальфабети ці, невтомною працею та велитенською завзятістю, осягли того, що під кінець р. 1917 (на початку м. грудня), українські військові частини заступали збольшевичені російські військові формації на фронті, а в більшости міст України стояла українська залога. Опріч поважної лічби меньших тактичних зєднань, на той час було закінчено українізацію 34 російського корпусу.

Отож, переведено працю муравлину, як-що додати, що перша українська інституція військова, що довший час її переводила,—Український Військовий Генеральний Комітет, очолюваний св. п. Симоном Петлюрою, існувала майже виключно на засоби матеріяльні своїх членів і напотикала в своїй праці на безліч перешкод з боку російського тимчасового уряду.

Далі, кінець 1917 і початок 1918 р.р., окрес, в якому, поруч з організацією, ми змушені були провадити і війну з большевиками, що насували на Землю нашу з півночі, окрес, що започаткував хрестний, безприкладний в історії воєн шлях Української Армії.

Досить пригадати свіжий ще в памяти багатьох з нас, бій под Крутами, де наклало головами сотні найкращих

українських синів,—майже виключно студенської молоді, бої на вулицях Києва, штурм і заняття, під командою тоді ще Кошового Отамона І-го Гайдамацького Кошу Слобідської України, св. п. Симона Петлюри, Київського арсеналу. Далі, незчислимі, лицарські бої від початку року 1918 до кінця 1920 нашої армії, часами впрост в надлюдських умовах— без набоїв, голодної, голої, босої, без жадних медикаментів, немилосердно кошеної тифусом та иншими пошестями.

Голгота пройдених Українською Армією страждань, переплетена безмежною лицарскістю, гідною традицій прадідів наших, виявленою і Гайдамаками, і Запорожцями, і Синьою та Сірою дівізіями, Волинськими, Січовими, Херсонськими стрільцями та иншими, дрібнішими відділами, довершена насипаною в 1921 р., у містечку Базарі, святою для нас „могилою 359"—довела усьому світові слушність наших змагань, та непереможність і красу нашої ідеї, нашу загартованість та велич нашого духа.

Пройдений протягом останнього десятиліття шлях буде найкоштовнішим самоцвітом в вінкові нашої державности, який шлях цей неминуче уквітчати мусить.

Тимнасом, на сьогоднішній день осягли ми того, що навіть для найбільших скептиків апроміж народів (опріч, розуміется, народу російського) питання що до права нашого на державну незалежність вже не існує і осягнення заповідних ідеалів наших вважається лише питанням часу.

Розуміється, наближення цього часу ще й тепер, в деякій мірі, залежить від нас самих, тих, що недавно становили збройну силу Українського Народу, нині роскиданих по цілому світі, емігрантів.

Чужі народи, між якими судила нам доля опинитись, приглядаючись до нас, нас студіюючи,—зацікавлюються Народом нашим, нашою історією, нашими визвольними змаганнями, починають нас більше розуміти.

Обективність вимагає сказати, що, репрезентуючи на чужині свій Нарід, досі були ми гідними його представниками:—в неймовірно тяжких умовинах еміграції виявили ми багато позитивного і, серед еміграції політичної инших народів з теренів бувшої Росії, вважалися за зразок праце-

здібности, витревалости, сумлінности, та здібности до організованного життя й ідейної злютованости. Поминаємо тут, розуміється, ті дрібні наші сварки хатні, які натуральними є навіть для окремої ідеальної родини—на тлі загальному нашого життя сварки ці поважної ролі не відогравали.

Вступаючи в нове десятирічча повстання української збройної сили, а з нею й відроження української державности, мусимо ще більше злютуватись, ще більше виявити витревалости і фізичної і моральної, а також волі в папрямку осягненя своїх ідеалів. Памятати мусимо, що тільки монолітною злютованістю подолати можемо ті завдання, які, 10 років тому назад, поклав на нас наш Нарід.

Почесні ці завдання вимагають від нас, перш за все,—деб ми не були і щоб не робили,—свідомости, що ми є вояки і що мусимо ними залишатись аж до часу, коли вкупі з народом нашим, у вільній, невідкого незалежній Державі Нашій, станемо до спокійної праці на пожиток Нашого Краю, та для спокою всього людства.

До такої праці зможемо стати лише тоді коли, по Заповіту Великого Пророка нашого, Тараса Шевченка, „сторіками потече кров ворожа", бо з тими, що розпинають від років Батьківщину нашу, що навіть самого Бога розняли нечуваними знущаннями над душею людською, вірою, — з тими иньших розмов, як кулеметами та гарматами, у нас не може бути.

РОЗДІЛ III.

П. ШАНДРУК
Генерал-Хорунжий

Паника на війні

В цьому короткому нарисі не мається на увазі всебічного розгляду психольогичного явища, що в житті військовогого суспільства має назву паники, бо це належить до обсягу спеціяльної праці осіб, що студіюють психольогію людини і маси. Завданням нашим є: 1) подати ті висліди, до яких прийшли дослідники цього явища на підставі вже зроблених спроб до з'ясування його природи та на підставі певних історичних прикладів і 2) спробувати зацікавити цим питанням наше військове суспільство.

Та галузь воєнної науки, що займається спеціяльно вивченням паники, ще й досі дуже мало розроблена, алеж це не може бути доказом, що вчені та військові письменики не намагалися освітлити це дуже поважне психольогичне явище. Для такої праці бракувало матеріялів й то з причин в більшости характеру морального та етичного. Поява паники в шерегах свого війська ще й дотепер, як це не дивно, рахується явищем остільки ганебним, що не лише на докладний опис її виникнення та перебігу, а навіть на згадку про неї військо дивиться, як на щось недоречне, ображаюче гідність людини, а вже безумовно честь відділу.

Таке поставлення до справи треба визнати, що найменше, невдумливим бо, щоб явище паники вивчити, не ховатися з випадками її появлення треба, а навпаки широко їх освітлювати. Вивчення паники вкаже шляхи й засоби

для протиділання їй, або принаймні льокалізації її. Дасть необхідні матеріяли для створення відповідних умов при вихованні людини з метою зробити її на це відпорною, виробити в ній певну силу волі для поборювання цього явища. „Відчувати страх не є соромно, бо це інстинкт природжений, натомісць надзвичайно соромно дозволити йому опанувати собою“, каже генерал Модюї.

Може тепер, коли наука дійшла до найвищого розквіту, прийшла черга на більш докладне та всебічне висвітлення всіх тих внутрішніх прикмет, що створюють вдачу людини, душу її, яка є такою одмінною і багатою в індивідуальні риси, — а це дасть мабуть засоби для боротьби з паникою.

Людина, що назавжди повостанеться незмінливим чинником війни, як істота жива, потрібує найбільшої уважности до себе, знання її душі. Ганнибал, Наполеон, инші великі полководці певно через те й стали великими, що вміли пізнати душу людини, що вміли поводитися з людиною, використовуючи її. „Я даю гудзик, а беру життя“, говорив Наполеон. Шкода велика, що знань своїх вони не переказали нащадкам, хоч, як знаємо з історії, такі наміри й мали, бо тоді це полекшилоб справу вивчення людської натури.

I.

Що значить слово „паника“?

Грецька митольогія оповідає, що підчас одної з війн, Бахус зі своїм військом розташував в дуже густому лісі. Поки військо спочивало, розвідка подала відомости, що ворога в кільканайцять разів більше. Як самого Бахуса, так і військо його огорнув великий страх і воно почало розбігатися. В цей час зголошується до Бахуса один з його найближчих помішників — Пан, бог лісовий, покровитель мисливих, пастухів та рибалок і каже, що він знає спосіб перемогти ворога і що цього способу він уживає завжди проти смертних, коли хоче покарати їх за порушення його спокію. А саме: він починає дико голосити,—лісова луна цей крик повторює, збільшує, і робить до такої

кірй жахливим, що людина іноді з перестраху вмирає. З темногою військо Бахуса наблизилося до ворога та почало гукати й стукати зброєю. Ліс, скелі, яри відгукнулися та так збільшили галас, що перестрашений ворог утік. Від того ніби часу перестрашення зветься паникою.

Якеб не було походження цього слова, значіння його як перестрашення, як почуття наглого страху чи то індивідуального чи масового від часів старожитних, історичних іедо наших днів не змінилося. Воно не могло змінитися вже через те, що випадки паники мали і мають місце у військах всіх народів й у всі часи — у військах народів висококультурних так і тих, що стояли на найнищому ступеневі культурного розвитку. „Паника так стара, як сама історія, про що доводить саме походження слова", пише відомий французький письменник, генерал Троцю. Генерал Пузиревський рахує, що почуття страху є нормальним інстинктом людини, бо навіть Спартанці, які виховувалися спеціально на вояків, й ті його не позбувалися. А це накидає думку, що наколи армії фахові, армії, що складалися з людей, присвятивших, так би мовити, себе війні, підпадали страхові, взглядно паниці, то очевидно явище це матиме місце й тепер, коли армії стали народними й через те складаються з самих ріжноманітних елементів, з людей ріжних характерів.

II.

Подивимося тепер, яке розуміння надають паниці військові писменники і взагалі дослідники цього явища та які вона має зовнішні вияви. „Паника, пише генерал Додиньяк, це є раптова атака сліпого страху, часто нерозсудливого, що опановує несподівано, як окремими людьми, так і цілими відділами. Вона розповсюджується з блискавичною швидкостю і обертає найдисциплінованійший відділ в юрбу втікачів". „Паника є раптове перестрашення, що охоплює цілі вборища навіть дуже дисциплінованих людей, позбавляє їх здібности розібратися в сітуації й побуджує в утечі шукати спасіння перед небезпекою, вбільшости вимисленою",

так окреслює паніку поручик Пінуар. Відомий психольог Густав Лебон каже, що підчас паніки замовкають всі шляхетні почуття й голосно промовляє лише почуття самозаховання. „Почуваєш себе неспокійно, серце виривається з грудей, трівога наповнює всю істоту твою — оце страх опанував тобою", каже Жане. В таких, чи анальогичних словах дослідники паніки у війську окреслюють значіння цього слова. Полковник Станіслав Рупперт додає до цього, що підчас паніки відділ військовий без сумніву стає псіхольогичною юрбою й що завдяки бойовій обстанові паніка у війську стає більш гвалтовною, ніж в иншому згромадженні людському.

Джерелом, або точніше підставою почуття, що у війську зветься панікою, є інстинкт самозаховання. Крім емоцій внутрішніх, душевних, це почуття, евентуально почуття страху, як це вже стверджено наукою, має безумовно прояви порядку фізіольогичного. Фізіольогичні прояви страху, передовсім індивідуального, досліджувалися між иншими, й такими видатними вченими, як Дарвін, Декарт, Лейбніц, Спіноза, Рібо, Шарко та иншими. Всі учені дослідники прийшли до висновку, що почуття страху появляється першим зі всіх вже через де-кілька місяців після народження людини, і через ціле життя її до самої смерти страх має місце в його душі.

Хоч фізіольогичних проявів цього явища й не малося на увазі освітлювати, алеж торкнутися їх приходиться через те, що, людина, діткнена страхом, назовні виявляє свої внутрішні переживання, а зовнішні ознаки дають змогу міркувати про силу самого страху. Отож, такими зовнішними проявами страху, як це вже доведено, є насамперед ослаблення мязів, потім конвульсії (корчі), а у випадках гострих — навіть втрата здібности руху. Людина ніби прикована до місця, ноги їй вгинаються, голос стає ненормальним, язик ніби прилипає, в роті робиться сухо; виділюється якийсь зимний піт, щось душить в горлі.

Чи ці ознаки подекуди не є всім нам знайомі? Чи не чули ми оповідань про те, що хтось вмер зі страху? Або, як іноди кажуть: „він завмер від страху". Бувають ще й ин-

шого виду зовнішні проявлення страху, про які в суспільстві говориться: „зі страху ніби литів на крилах“, або: „страх додав мені сили“. Полковник Рупперт робить висновок, що „почуття страху може мати подвійний кінцевий ефект,— в одному випадкові нищить моральні якости й фізичні сили людини, в другому — ніби зміцнює сили фізичні, а моральні якости скеровує в бік гніву чи відчаю.

Не буде, мені здається, зайвим згадати про те, що як кажуть, „такий то N не знає страху“. Очевидно, що й ця сторона особистих прикмет людини відповідно досліджувалася. Згаданий вище Рібо твердить, що страх є обовязковою прикметою кожної людини, евентуально маси, й що ні один наріл ні одна нація браком страху похвалитися не можуть. Він доводить, що так званий брак страху є лише браком уяви. Взагалі, на погляд учених уява відограє дуже поважну ролю в справі виникнення страху, бо як дійсно побачимо далі з історичних прикладів, не сама небезпека є джерелим страху, а те, як ця небезпека уявляється даній людині. Стан же уяви залежить від ріжних умовин.

Отже очевидно, що основою паники є страх, як появ інстинкту самозахования, страх перед небезпекою, взглядно смертю. Инші психольоги та військові дослідники, які твердять, що основою паники є страх, разом з тим доводять що основою страху масового є страх індивідуальний. Та хоч прояви страху індивідуального відмінні від паники, яким словом окреслюється у війську розуміння страху масового, алеж ми повинні зупинитися на прикладах страху індивидуального через те, що у війську він напевно має значіння не менш поважне. Та крім страху перед небезпекою безпосередньою, може ще мати місце страх перед моральною відповідальністю, який в більшости є явищем індивідуальним. Приміром, моральна відповідальність Начального Вождя в разі неуспішної кампанії. Ясно, що такі випадки можуть найбільше торкатися полководців та взагалі старших начальників. А через те, як самі випадки так і способи запобігання цьому почуттю повинні викликати особливе зацікавлення серед нас, військовиків.

III

Оце де кілька історичних прикладів паники індивідуальної:

Відомий французький історик Дюра-Лясаль подає дуже цікавий випадок паники, яка огорнула Тамерляна перед самим початком битви під Ангорою (1402 р.). Алеж цей ватажок орди монгольської, щоб опанувати собою, закликає свого придворного історика й наказує оповісти де-кілька прикладів багатирських чинів його попередників. Мужність вертає до нього, він сідає на коня, поривае за собою орду й розгромлює Турків.

Історія зберігла для нас знані слова маршала Тюреня, які він голосно вимовив сам до себе в присутности де кількох осіб перед боєм при Сосбасі, щоб опанувати собою: „ти тремтиш шкелете! Ще міцніще затремтів би, якби знав, куди я тебе цю мить запроваджу“.

В 1845 році, коли Французи воювали з емиром алжирським Абд-ель-Кадером, поручник Марен, подвищений за видатні бойові заслуги та мужність на протязі де-кількох місяців з підстаршин в поручники, дістав наказ з відділом у 200 людей продертися до форту Аїо-Тімушан для збільшення гарнізону цього форту. Ще лишилося пройти біля 6 клм, алеж на просьбу людей він робить опочивок біля арабської корчми, щоб вони напилися кави. В цю мить, спостерігає, що з пустині наближається група кіннотчиків чоловік у 30—40, і серед них пізнає самого Абд-ель Кадера, цього славного невстрашимого арабського лицаря, що якраз за день перед цим розбив значний відділ французів при Сіді Брагим. Замісць того, щоб негайно організувати належну зустріч ворогові, поручник Марен побіг на зустріч Абд-ель Кадерові й заплітаючимся язиком запропонував, що його відділ складе зброю, аби той дарував йому життя.

Цікаві оповідання знаходимо у Верещагина, який підчас Російсько-Турецької війни мав нагоду бути в боях поруч відомого генерала Скобелева. Там же в бою він почув від Скобелева цікаве визнання про свої переживання. Верещагин це описує так: „Турки стріляли з близької відділі, за-

сипали кулями, що свистали навколо нас. Свист цей був невиносимий. Я йшов з лівого боку Скобелева й мушу одверто визнати, що не зовсім байдужно прислухався до цього свисту й тріску. Думав собі „ось зараз куля влучить тебе й тоді буде відкрито таємницю, яку так хотівись пізнати: що то є війна?“ Разом з тим я уважно придивлявся до Скобелева, щоб помітити, чи хоч трохи він не схилиться перед кулею. Ні. Може вдасться зауважити якийсь рух мязів, обличчя чи рук? Ні. Лице дуже спокійне, а руки тримає звичайно в кішенях. Дуже вже мене цікавили внутрішні переживання Скобелева й я запитав його: „скажіть мені, генерале, одверто, чи то правда, що Ви звикли до небезпеки й Вас ніщо не страшить?“ — „Єрунда, відповів Скобелев. Уважають мене за одважного й певні що я нічого не боюся, а я є боягуз й при кожнім свисті думаю — оце кінець!“

Якраз для нас є цікавим вплив, який робить перестрашення на тих, що керують військом, бо перестрашення рядового бойця чи молодого начальника є цікавим лише під тим поглядом, що може безпосередньо передатися оточенню. Воно може бути льокалізоване, або навіть припинене втручанням розсудливих людей, старших н-ків. Що ж до перестрашення, якому підпадає сам полководець, то як би не було, він мусить опанувати собою, бо до цього його обовязує положення.

Алеж буває інакше.

Підчас Австро-Італійської війни в 1866 році армією, що з'осередилася на Мінчіо ex officio командував король, алеж фактично генерал Ля-Мармора, який рахувався н-ком штабу короля. В день бою під Кустоццою 17 червня, по його думці австрійські війська мусили бути ще за р. Адіж, а в дійсности з самого ранку почали наступ на італійців, що були на марші й на ворога не очікували. Ля-Мармора перестрашений. Замісць того щоб давати роспорядження, скаче в бік, щоб розшукати дивізію ген. Куджіа. Не відомо для чого. По дорозі згадує, що ворог може захопити Вілляфранка, де король. Летить туди. Натикається на 9 дивізію ген. Джіовоне, питає де той. Кажуть по той бік кольони. Скаче туди, а в той час ген. Джіовоне, довідав-

шись, що Мармора шукає його, скаче за ним. Так вони двічи об'їхали колону, шукаючи один другого! В той мент бачить що біжать якісь жовніри. Виявляє, що це з дивізії Черале в паниці тікають за Мінчіо. Остаточно губить голову, починає плакати й їде кудись у бік. З того менту його вже нитхо на полі бою не бачить.

Воєнна історія знає дуже багато прикладів перестрашення старших начальників—забагато треба було б часу, щоб їх наводити. Побіжно хочеться згадати й про найновіщі часи. Може прояви страху й не мали таких виразних зовнішніх ознак, або негативних наслідків, як цього потрібно було б для майбутніх дослідників. Генерал Сіманський пише: „можливо, що індивідуальний страх наших полководців слід окреслити виразами: більша вражливість, слабший характер, тощо, алеж в кожнім разі й вони, ці менш виразні прояви страху мають одну природу, є того самого походження. Чим більше вражливий старший н-к, чим слабший характер має, та ще зле з'орєнтований, тим лекше підпадає паниці. Е фактом, що програні битви, перерваний полководцем бій через занехання дальшої боротьби, є безсумнівним доказом паники, що огорнула його, хоч й ховають це під словами—„не витримали нерви", або щось подібного. Наведений автор далі пише: „воєнна історія яскраво доводить, що багато новочасних битв були програні тільки через те, що полководець сам визнав себе переможеним. Міг би, каже, пригадати тут маршала Базена, котрий 16 серпня 1870 р., маючи під рукою цілу свою армію, не рішився роздушити III нім. корпус генерала Альвенслебена й дочекався того, що відтято йому напочатку полудневі, а потім й усі шляхі відвороту на захід. Або генерала Куропаткіна, який під впливом донесень Більдерлінга та Штакельберга наказав відворот з під Ляояну якраз в той мент, коли найменше з його боку напруження сили волі давало Росіянам рішучу перемогу". Міг би, каже, вказати на генерала Прітвіца, який під впливом вражінь з бою під Гумбінен 20 серпня 1914 р. та відомостей про рух армії Самсонова, не тільки перервав цей бій, алеж навіть рішив відходити за Віслу.

Як яскраво описує свої переживання, свою трівожну

муку перед тою моральною відповідальністю, що згадав я про неї вище, маршал Пілсудський всвоєм утворі „Rok 1920“, бо як каже „не міг я здобутися на довірря до сил моральних війська й мешканців столиці; а ні на певність командірів одних й других“. Й тілько надзвичайною своєю особистою моральною силою він зміг перемогти всі прояви паники що вже мали місце не тільки серед війська, а навіть серед кєрів й Уряду, який вже вислав делегацію до большовиків просити про замирення. І тілько цій моральній силі свого полководця має завдячувати нарід польський, що має власну державу.

Чи можня щось сказати про запобігавчі засоби, як вплив сторонній, у випадках паники індивідуальної? Оскільки це є можливим відносно кожного підлеглого, якого можня утримати впливом моральним. чи навіть фізичним, який нарешті може іноді сам віднайде досить сили волі, щоб побороти почуття перестрашення, остільки трудно найти щось реального для полководця крім єдиного—власної сили моральної. Нехай же взірцем будуть Тамерлан і Скобелев, що знаходили способи поборювати прояви особистого страху, та Пілсудський, що не тільки, не підпав паничним настроям, алеж своею моральністью силою і твердістю поборював панику і серед других.

Можу навести также дуже характерну думку одного з лекторів Олексіївської Військової Школи *), як його висновок відносно способів запобігання впливові паники: „Австрійцям нічого иншого не лишалося, як створити гофкрігсрат, бо вже дуже паничний нарід іхні генерали“. Очевидно, це треба розуміти так, що знаменитий гофкрігсрат, на погляд лектора, був створений для того, щоб, наколи командуючий генерал і підпаде впливові паники, то не може на власну руку а ні переривати бою, а ні відступати без дозволу. Всі ми знаемо, що военна наука осуджує існування таких установ, алеж може це для Австрійців був единий в той мент вихід, единий засіб для боротьби з паничним успособленням де-яких австрійських полководців.

---

*) Лектор адміністрації полковник Мастика.

IV.

Перейдемо до розгляду паники масової. Хоч, як згадано вже, почуття страху індивідуального є основою страху масового, всеж цей останній має подекуди відмінний характер. Полковник Руперт пише, що „це випливає з того, що люди в юрбі ділають взаємно на себе й через те появляються риси паники цілком нові". Насамперед повстає питання, чи відділ війська можна індетифікувати з юрбою. Деякі автори, як вже згадувалося, іменно такої думки, инші мають цілком протилежний погляд. Після Лебона кожне згромадження людське випадкове або вмисне, підпадаюче діланню могутніх та спільних для всіх чинників, стає психольогичною юрбою, стає ніби одною збірною істотою, посідає нищу умисловість в порівнянню з поодинокими особами, що входять до складу цього згромадження. Через те воно не посідає волі, розважности, не думає, а підпадає впливові почувань та інстінктів. Мозгова праця ослаблюється; в наслідок браку рефлексій стримуючі центри не чинні й через те юрба чинить автоматично. Автоматизм цей при збільшеному наслідуванні викликає нерозважливі вчинки. Це якраз й помічається серед війська. Через те Лебон доводить, що підчас паники військо стає юрбою.

Щоб перейти до розгляду узасаднень цього твердження та умов, що сприяють повстанню паники, як рівнож засобів запобігавчих, та протиділаючих, зупинимося на історичних прикладах масової паники на війні.

Маю наразі лише один історичний приклад паники у нашому козацькому війську за часів Хмельницького, а саме паники під Берестечком 7 липня 1651 року. Подаю її за польським істориком Кубалою, який, здається, дотримав певні безсторонности в описі цієї паники.

„Після перемоги над військами Хмельницького і хана татарського під Берестечком, ще треба було скінчити з огромним табором козацьким, що розташувався в болотах річки Плесні (доплив Стиру). Алеж це завдання полекшила паника, що повстала в таборі. Рано 7 липня, в поне-

ділок, коли в таборі королівському готувалися до рішаючого штурму, виїхав український полководець Богун з цілою старшиною та кіннотою, аби одігнати воєводу Брацлавського, що переправився на другий бік Плесні з метою вийти у тил козакам. Залишивши кінноту за ліском, Богун з полковниками та великим почетом старшини рушив наперед, щоб оглянути місцевість. Таборові було ще перед тим наказано готуватися до можливого нічного відходу. Всі дивилися спокійно на відїзд Богуна. Аж хтось несподівано крикнув: „Зрада, старшина тікає!“ Не відомо, чи це була правда, алеж ганебні слова впали, як блискавиця, пронеслися через цілий табор й диким страхом охопило понад 200,000 люду. Ті, що були найближче до переправ і таборових возових брам, вибігли, щоб подивитися, де старшина й кіннота. Хоч побачили старшину й кінноту, алеж вернутися до табору вже не могли, бо, як вийшовша з берегів річка, пхалася на них утікаюча маса.

Розігнано сторожу, пірвано ланцюги, що замикали проходи між возами й все кинулося тікати, ніби від вогню, що вибухнув в деревяному забудованні. Все тікало в тому напрямкові, куди поїхала старшина, не питаючи куди, пощо й для чого. Ніби повітря було просякнуте перестрашенням, бо паника охопила всіх, заразила найодважніших. Кіннота, що була залишена Богуном в резерві, почувши страшений галас, з місця рушила в розсипку й розбіглася по полях.

Одночасно й воєвода Брацлавський, замісць скористати з такої зручної хвилі, також разом зі своїм відділом почав панично тікати.

Богун зі старшиною повернув й рушив на зустріч летячих мас. Дарма! Піднесеної навали жадна сила людська вже стримати не моглаб, ніхто його не слухав, навіть не помічав. Хвиля пірвала й його за собою, він повернув коня й почав гнати разом з иншими.

Роспачливі крики наповнили повітря, утікаючі маси почали топитися в болотах й на переправах тисячами; один другого пхав у воду".

Як бачимо описана паника вибухла несподівано й безпричинно, бо без впливу ворога, та була такою гвалтовною

й заразливою, що передалася й ворогові, який був на певному віддаленні та не знав мотивів її.

З часів нашої Визвольної боротьби, я хочу навести один яскравий приклад паники, що мав місце в 3-ій дивізії в перших днях серпня 1920 р.

Як відомо, Армія наша разом з Поляками відходила,— ми за Дністро, де мали перегруповатися. Затримувалася Армія на тих незначних природніх перешкодах, що творили північні допливи Дністра: Збруч, Серет, Стрипа. 29 липня 3 дивізія відійшла з лінії Серета, при тім головні сили йшли до шляху Бучач—Чортків, від Чорткова на Бучач, зупинившись 30 липня на лінії с.с. Джурин, Слобідка Джуринська. Штаб дивізії став у с. Джурин, де розташувалася 9 бригада. 7 бригада стала у 2—3 клм. на північ в Слобідці Джуринській. 2 серпня в годинах післяполудневих до місця розташування 7-ої бригади прибув Командір дивізії, зарядив поготівля й поінформував К-ра бригади, що на південь від с. Джурина на стикові між 3 дивізією й 4 Київською дивізією прорвалася ворожа кіннота в значних силах. Проти дивізії в той час оперувала 8 кінна большевицька дивізія, так зване „червоне козацтво". Це вже була поважна небезпека, бо ж було відомо, що „червоні" мають до 1,500 шаб. 7 бригада утворила фронт на південь й почала відхід за Стрипу через Трибухівці—Бучач. Майже без тиску ворога, хоча його роз'їзди, що йшли в керунку нашого відходу рівнобіжно з нами, можна було бачити звичайним оком. Над вечір вдалося спокійно відійти до Трибухівець, причім один курінь 7-ої бригади обсадив височини на схід від села, 2 стали в резерві в селі, а 9 бригада обсадила полудневосхідну частину села, між иншим православне кладовище. Біля півночи з боку кладовища в напрямку центра села почалися рушничні випали (сальви), счинилася страшна паника, козаки резерву повибігали з хат та почали стріляти хто куди; піднявся крик: „одрізали"! А большевики в той час продовжували свою стрілянину. Крики К-ра 7-ої бригади „стій"! жадного враження не робили. Нарешті біля К-ра бригади зостався один ординарець-козак Прищепа та двох верхових козаків від 7 кінної сотні. Послідним їхав покійний

пор. Бабак, кулеметчик на тачанці, який зупинився на голос К-ра бригади, з його наказу випустив де-кілька черг з кулемету в напрямку стрілів большовиків і вони припинили стрілянину. А далі біля мосту через річку один з командирів куренів збірав людей, та приводив їх до ладу. Зі світом з'ясувалося, що большовики зухвало наблизилися до застави 9-ої бригади на кладовищу, знищили її та продерлися до села. Великих втрат дивізія не понесла.

Ясно, що для паники грунт був — це випадок прориву в той день на південь од Джурина.

Дуже цікавий опис паники знаходимо в „Памятках про війни козацькі за Хмельницького"—це паника у польському війську під Пілявцями 22—25 вересня 1648 р. *) Наводжу його дослівно.

„Так наколи нашому жовнірові (ochotnikowi) одного дня фортуна послужила, на другий день в щасті завела; бо лише зійшло сонце, як прийшла новина, що Хмельницький з цілою своєю силою наступає на військо наше. Стривожені цим наші вожді, ще не маючи про це певних відомостей, справили своє військо й чекали готові. Але через те, що по сході сонця піднявся сильний туман, то один другого бачити не міг, й ворог сидів тихо, нашим готуючи лихо, аж під вечір, коли сотні (szwadrony) почали вертати з поля, стався якийсь гук в таборі Хмельницького. Бито в бубни, в сурми, в труби заграно, потім з гармат почато бити. Здивувалися наші, щоб за причина могла бути такого тріумфу й нiщо инше на мисль не прийшло, як те, що Хмельницькому на допомору прийшов хан татарський й козаки його вітають. Наші не могли дістати язика, алеж піймали якогось пан-отця, який сказав їм, що військо козацьке вчора було дуже налякане міцним наступом поляків, і Хмельницький вже тікати думав, коли ж йому на допомогу татари прийшли, набрався він сміливости й хоче наступати. Коли вожді це почули, зараз виставили велику сторожу коло табору. Помітивши це Хмельницький, що наші поважно пильнують, скерував свої полки й татар, котрих було чотирі тисячи й то всіх разом з переодягненими по-татарськи

*) Pułk. D-r Ruppert. Panika, jako zjawisko wojenne.

козаками, під наше військо, й вони, під'їхавши, почали кричати: „гала! гала!“ й так міцно кричали, що наші перелякалися й в своїх силах усумнилися.

Ця одна даремна трівога наших перестрашила, а друга та, що вожді наші спостерігли, що вибрали зле місце для військa, а ще й до того думка, що без жадної слушної причини з-під Констатинова рушили—це все викликало в їх серцях трівогу й в обозі, і щоб не загубити війська, вони рішили відходити. Військо, спостерігши трівогу серед вождів, страшно на них нарікало, й князя Вишневецького одноголосно своїм гетьманом та генеральним вождем обрало. Князь заплакав сердешно на це, й відповів, що невчасно йому такі почести пропонують (przypisują). Тимчасом перелякане військо почало цілим табором тікати, а що з гори на гору по плюгавих долах переправа була трудна й коли ще Хмельницький гвалтовно почав наступати, то кидали всі свої достатки, креденси й сервізи срібні, упряж богату, карети, золочені шаблі, соболів, вовків, рисів, вбрання суконні, перські пояси, взагалі все, що було найдорожчого, кидали й жваво тікали. Сила польської молоді там загинула...

Ледве у Львові опинився сам Вишневецький й втікачів-недобитків почасти прозьбою, почасти дарунками, почасти обіцянками стримав...“

Подібний же випадок страшної паники пережило військо польське під Батогом 2 липня 1652 р , коли довідалося що наступає Хмельницький з татарами. Польський гетьман Калиновський кинувся на зустріч утікаючим, „począł prosić i modlić, aby sobie i narodowi tego nie czynili wstydu“, а коли й це не помогло, то наказав німецькій піхоті стріляти до втікачів. Не помогло й це й він разом з иншими видатними вождями поляків наложив там головою“.

З останнього опису видно, що одна лише вістка про наближення Хмельницького вже викликала паніку.

Не менш цікавий випадок паники був у Поляків підчас облоги Монастириськ в 1652 р., де сидів Богун з невеликим відділом козаків. Вже Поляки запалили замок, де замкнувся Богун, коли хтось крикнув: „Орда йде!“ Вмить все побігло й таким чином Богун спасся. Жадного критичного ставлен-

ня до такого викрику, й цей слуховий ефект створює паніку.

Страшну панику пережило пруське військо, як знаємо з історії, 11 жовтня 1806 р. під Іеною, Пфюльф так описує її появлення: „Армія в той день була зібрана під Іеною й навколо. Ворог ще був далеко, коли під вечір в керунку Веймару через розположення армії проскакав якийсь кінний з криком: „zurück, zurück!" правдоподібно з метою звільнити дорогу. Цього вистарчило, щоб викликати дику втечу артилерії до міста, де повстало огромне замішання... Далі-ро, коли патрулі старшинські установили, що околиці Іени не загрожені, настало поступове заспокоєння. Сам головно-командуючий князь Брауншвейгський мусив заспокоювати війська".

Генерал Додіньяк подає опис двох випадків паники, що майже одночасно трапилися у пруському війську 18 серпня 1870 р. в бою під Гравелот.

1-ий випадок. „Під вечір 18 серпня до 50 сотень прусаків, притягнуті захістом, що давала ферма Сен-Юбер, знаходилися навколо неї, бо вона забезпечувала їх від огню французів. Коло години 18 хв 30 зміцнення вогню з боку тих після довшого затишша і рух кількох сотень, викликали міцне зрушення серед тих помішаних відділів, вичерпаних фізично й морально. Та помішана маса, несподівано вирвана з умовного спокою, зістала охоплена панікою й почала відпливати до ріки Манс, де вже гуртовалися недобитки з ріжних корпусів. Все це разом кинулося тікати й наткнулося на артилерію. Артилерійські старшини зупиняли їх, кричали, що будуть стріляти по них картечю—ніщо не помогло. Коли ця маса вибігла за лінію артилерії, тоді заспокоїлася"."

2-ий випадок. „Друге замішання повстало на тилах пруської бойової лінії. 9 гусарський полк стояв в резерві в овразі річки Манс. Його так сильно обсипало кулями, що командір полку наказав злізти з коней. Власне в цей мент до полку приєднався відділ резервистів на реквізованих конях, прибувший просто з Тревіру. Щоб усунути свої сотні з під вогню командір полку наказав сурмачеві

грати відход. Тимчасом почала тікати та піхота, про випадок з якою тільки що оповідалося. Резервисти, не розібравши у чім справа почали їхати швидче, за ними инші сотні. Чим дальше тім гірше. Нарешті полк полетів в безладді в тил. За тікаючою масою полку полетіли вози, фургони, зарядні ящики, бо почалася паника й серед коней. Повстало щось незвичайне. Через де-кілька (10—12) клм. вдалося затримати цю масу. А де-кілька спритніших добралися аж до Віонвіля де кричали: „нас побито" й там знову викликали панику.

Наведений опис показує, що паника може повстати й серед звірят.

Не будемо зупинятися на всім знаній паниці з кіннотою Ляссаля в бою під Голиміном 26 грудня 1806 р., де ціла бригада кінноти в паниці втікла з поля бою. Коли Ляссаль зібрав знов цю бригаду, то за кару тримав її аж до пізнього вечора під ворожим гарматним вогнем. Страти в конях і людях були значні, алеж ніхто з місця не рушив.

Російський генерал Левенштерн, приділений до штабу Наполеона так описує панику у французькому війську, що була після бою під Ваграм у вечері 6 липня 1809 року:

„Після веселого обіду нашого біля намету Наполеона, граф де-Витт, Gorgoly і я рішили вернутися до Відня, щоб забрати необхідні річи та коляски, так потрібні підчас переслідування австрійської армії. Ми сіли на коней, щоб їхати на виспу Лобау й далі до Відня. Не проїхали ми й чверті милі, коли де-кілька стрілів викликали таке перестрашення серед мародерів та форшпанів, що вони кинулися тікати. Це перестрашення передалося резервам й артилерийському таборові. Всі стрімголов побігли, щоб дістатися до мостів що провадили на Лобау. Ми безумовно заховали ще трохи панування над собою, алеж скоро нас нагнало де кілька кіннотчиків з конвою Наполеона, які кричали: „рятуйся, хто може! Доконано нападу на штаб Імператора", то страх і нас огорнув. Не відомо звідки небезпека. Паника була повна. Стріли падали зі всіх сторін. Замішання збільшувалося на кожному кроці й, бачучи неможливість проїхати швидко, я рішив посуватися кроком, й очікувати

зі спокоєм й терпеливістю випадків. На мій в той час погляд така страшна паника могла повстати тільки завдяки появленню корпусу архикнязя Івана, алеж де він все таки знаходився? За димом і порохом не було нічого видно, було чути тільки крик і шум. Нарешті якийсь французький генерал, що керував переходами на Лобау вийшов мені на зустріч й запитав, що може значити така паника після перемоги. Я поставив йому таке саме питання. „Чи імператор в небезпеці?“ запитав він. „Не знаю, як зараз алеж десять хвилин назад в небезпеці він не був“, відповів я. „Ах бродяги, крикнув цей генерал, то я накажу їх картачувати!“ Й дійсно він наказав стріляти з гармат. Граф де Вінчі зі свого боку зробив так само, зібрав роту португальської артилерії й теж відчинив огонь по втікачах. На хвилю замішання стало ще більше. Але втікачів не допустили до переправ, вони згромадилися на березі й поволі заспокоїлися. Пізніше ми довідались що паника почалася від того, що хтось побачив де кілька кіннотчиків австрійців*)“.

Забагато забрало б часу наведення випадків паники, знаних з історії. Всі ці випадки паники в більшости розпочиналися після с л у х о в и х е ф е к т і в.

Так наприклад є знаною паника російська 23 листопада 1812 р. під Борисовим, коли з цілої дивізії гр. Палена залишилося біля 100 ч., а решта розбіглася. Усталити причини паники так і не могли, алеж ніби, як кажуть, хтось крикнув: „французи!“

З англо-бурської війни відомі 2 випадки страшної паники серед Бурів, які досить щасливо кінчилися лише завдяки тому, що англійців й близько не було.

З'окрема багато випадків паники було в російській армії підчас японо-російської війни. Цікаво один з них описує генерал Мартинов, а саме: 19 липня (ст. ст.) під Хайченом. „Пізно у вечері, коли 140 Зарайський полк був на біваці біля села Шань-гу в околицях Хайчену, несподівано почулася стрілянина на схід від нас, де стояла біваком стрілецька бригада. Навибаром до нас почали надбігати стрільці спочатку поодинці, а потім цілими групами. Більшість з них були без зброї, деякі навіть без чобіт. В сильно підне-

сеному стані вони кричали, що Японці напали на їх бівак, та всіх перекололи. Незабаром теж под'їхало двох старшин команди кінних розвідчиків (охотників) й вони це підтвердили. Для людини хоч трохи спокійної ясно було, що ці всі оповідання фантастичні, бо на 15 верст вперед знаходилися значні наші сили, що обсадили всі гірські перевали й там було спокійно. Жадні мої пояснення не впливали. Я мусив вислати своїх кінних розвідчиків, щоб довідатися про правду. Коли вони повернулися, то виявилося, що паника почалася від того, що 2 жидів жовнірів вискочило з гаоляну з криком „японці".

Генерал Сіманський*) наводить декілька думок цікавих прикладів паники зі Світової війни, докладно розглядаючи мотиви, що викликали її.

Є цікавий опис у ген. Додініяка, як генер. Трошю запобіг паники 5 липня 1859 р. після бою під Сольферино.

„В кілька днів після битви під Сольферино, недалеко Валеджіно бівакувала дивізія Тротшю. Генерала попереджено, що 2 полки кавалерії які знаходяться перед фронтом його дивізії підуть в нічну розвідку. „Як-то, крикнув генерал, після паники перед кількома днями, хотять другої в ночі? Чи то час робити розвідку кіннотою, та ще й цілими полками? Та ще й в ночі! Чи не знаете панове, що то є кіннота в ночі?" Так, пане генерале, відповів посланий до нього з попередженням старшина, „алеж це не моє діло, мені наказано Вас попередити".

Генерал видав негайно наказ такого змісту: „жовніри, сьогодня в ночі правдоподібно почуєте стріли, крики о поміч, затім побачите кінноту, що як скажена буде скакати. Щоб не сталося, забороняю розбірати зброю з козлів. Відповідають за це старшини!"

О годині 2-ій в ночі жовніри прокинулися від страшного галасу й криків. Показалася кіннота, яка в страшній паниці летіла на бівак. Перевернула намет генерала, ко-

*) Bellona 1926 r. tom XIV.

зли, котли й зникла в темноті. Алеж паники в дивізії ген. Трошю не зробила".

V.

Боючись паники вожді вперто боролися з цим явищем, та вживали заходів щоб його запобігти. „Алеж ділали, як каже генерал Сіманський, дуже примітивно. Не студіюючи явища докладно, не аналізуючи основних його причин, вожді, принаймні в історичні часи, визнавали для протиділання єдиний засіб — гострі кари. Старалися побороти паніку страхом перед своїми начальниками". Ще грецький полководець Клеарх говорив, що жовнір повинен більше боятися свого начальника, як ворога. Багато сот літ потім Фридрих Великий повторював туж тезу, говорючи, що жовнір повинен більше боятися палки капрала, як ворожого багнету. В старожитному Римі кожного втікаючого з поля бою карано безславною смертю, а відділ десятковано. А однак тактика римська лічилася з духовною стороною справи, найліпших випробованих бойців—тріаріїв, ставлено в 3 лінію — це було засобом запобігавчим.

В нові часи історія знає знаменитий наказ генерала Шанзі, який требував збірати втікачів й відправляти в першу лінію, а наколи б пробували утікати, то розстрілювати їх.

Мабуть на инший шлях має стати сучасна воєнна наука і, пише генерал Сіманський, „замісць кія капральського перейти до поважного вивчення цього страшного для війська явища".

З наведених прикладів ми бачили, що „паника є явищем історичним, спільним для всіх військ і народів".

Дослідники цього явища аналізують його з метою з'ясувати такі питання: як повстає паника, як ій запобігати, та як протиділати, коли вона вже появилася.

З тих історичних прикладів які була змога подати, ясно, що головну ролю в повставанню паники грає сприймчивість людини до ефектів слухових, та в меньшій мірі до ефектів глядних. Більшість випадків паники повстає від вражінь

слуху, чи то в постаті несподіваних стрілів, чи крику, чи яких будь инших звуків.

Такий погляд підтвержується й випадками паники в часі мирного життя, приміром, підчас пожарів в театрах*). Як доводять офіційні розслідуння таких випадків, перед паникою ріжні особи бачили якийсь підозрілий дим, чули сморід, одняк паника роспочиналася тоді, як хтось крикнув: „пожар!" Полковник Рупперт каже: „до певного ступіня рішаюча роля слухових вражинь в повставанню паники є зрозуміла, людина від дитинства, від часу навчання приучується до розвитку слухової уяви, чому сприяє школа, та взагалі перебування поміж людьми. В результаті викрик в згромадженні людському викликає сильніші враження, ніж враження глядні".

Така теза між иншим знаходить пітвердження в інструкції генерала Лебрена, що він видав 22 серпня 1870 року, як засіб запобігання евентуальній паниці: „генерали зберуть всіх підлеглих їм старшин та доручать їм упередити свої відділи перед небезпекою паники. На перший в и к р и к, який міг би викликати панику, старшини повинні наказати відділам лягти й лежати аж до наказу". З цього бачимо, що генерал Лебрен рахуєтся з можливою паникою, як наслідком звукового ефекту.

Найбільш сприяючими умовами для вибуху паники є, очевидно, м о р а л ь н е та ф и з и ч н е в и ч е р п а н н я л ю д е й. Бій же є безумовно актом сприяючим виникненню паники, властиво є грізним той мент бою, що зветься кризою. Треба його перетрівати. Не дуже це легко й для того, щоб в цей критичний мент не сталося паники, вживалося й вживається певних заходів, заходів запобігавчих. Від найдавнійших часів на першому місці ставилося м о р а л ь н е виховання людини-бойця, внушення, що смерть є славою. Кожна мати або жінка Римлянка, випроважуючи сина чи чоловіка на війну, виголошувала традиційне cum scuto vel in scuto. Навіть релігії, в тім числі й християнська, обіцяють загробне безсмертне життя за мужні воєнні подвиги, й тим підносять моральний стан бойця.

*) Pułkowhik Dr. Rupert. Panika, jako zjawisko wojenne.

„Хто погубить душу свою мене ради, знайде її“ каже евангеліє (Матвія X, 39), а в другому місці: „нема більшої любови, як хто покладає душу свою за друзів своїх“. (Івана XV, 18). Магометанство ж так навіть накликає до збройної боротьби для розповсюдження ісламу й за це правірним обіцяє рай.

Відповідним вихованням у бойця розвивається почуття патріотизму, слави, обовязку, честолюбства. Нарешті для стримання проявів инших інстинктів у війську існує дисципліна, на підтримання якої звертається найбільшу увагу й основною засадою якої має бути свідомість.

Генерал Байков пише: „страх — це свідомість насовуючоїся небезпеки, а почуттям, паралізуючим страх, є мужність. Мужність залежить, як від природних якостей людини, так і від належних вправ його духу й тіла. Підговку, виховання цілого народу в дусі мужности ми бачили в історичні часи в Спарті, в наші часи таким високоповчаючим прикладом може бути Японія. В Японії має широке розповсюдження моральна наука „бушидо“, яка вимагає від кожного наслідувача мужности. А для цього існують певні побуджуючі засади: 1) сором перед самим собою і 2) самовладання. Засобами для виховання людини мужньої є укріплення сили волі й тіла.

Так, укріплення тіла має також відповідне значіння, й не приходиться дискутувати на тему in corpore sano mens sana. Ми бачимо й в наші часи на виховання здорових фізично людей звернуто скрізь належну увагу — численні спортово - військові організації та Т-ва. Нарешті мусимо вказати, що приклад н-ка є найліпший, випробуваний засіб виховання.

Усистематизування всіх, досвідом вироблених засад і правил виховання морального та фізичного, послідовне переведення їх в життя не лише у війську, а обовязково в цілому народі є певним засобом запобігання паники.

Що ж до протиділання паниці, то в кожнім окремім випадкові можна знайти необхідні засоби. Це в біль-

шости залежить від зарадливости н-ків. В деяких з наведених історичних прикладів подавалися й способи протиділання, що вживалося їх в кожнім даннім випадкові. Звичайно, способи ці можна гостро критикувати, коли потім згадуємо про них, алеж в обстановці паники найбільш безглузде рішення може мати додатні наслідки. Яке б не було рішення, аби рішення й то моментальне, бо може бути запізно.

Один з учасників Японо - Російської війни, згадує такий приклад протиділання паниці, що вибухнула на біваці в одній з частин російської армії. На крик: „Японці!“ всі кинулися тікати хто куди. Командір вискочив з намету, наказав оркестрові що тут же знаходився, грати народний гімн, — це відразу припинило панику.

Зарадливість начальників в цій справі головне, а для того потрібно належно виховувати і начальників.

С. ДЕЛЬВІГ
Генерал-Полковник

Нариси з натури

Ясно освітлена саля. Молодий полковник Генерального Штабу красномовно доводить, яке велике значіння має ініціатива у військових справах. Доклад закінчений. На сходах, на дорозі до модної ресторації чути: „...не розумію, кого треба в тім переконувати. ...чому ломитися в одчинені двери?“

Сальон-вагон. На столі лежить велика мапа, вкрита лісом ріжнокольорових шпильок. Це наші позиції. За столом сидить Головнокомандуючий, обмірковуючи плани будучих ділань. Дзвінок телефону. „Алло! Начальник Штабу N корпуса? Дякую. Ви бажаете залишити на Передовій одну півсотню, а решту перевести на Горілу сопку? Я з цим погодитися не можу. Передова сопка дуже важний пункт і там потрібно мати принаймні одну сотню. А проте—напишіть доклад; я побачу“.

Головнокомандуючий командує ротами. Ініціативо,де ти?

Царські маневри. „Ваше П-во куди-ж Ви з полком? Вам тут зовсім не належить бути по диспозіції?“ „Яка ще тут диспозиція! Мій полк мусить бути завжди там, де Царська Ставка. Хибаж Ви не бачите, куди йдуть льокаї готувати Гофмаршальскій сніданок?

Оце школа, де виховувалися гвардейскі командіри, майбутні вожді російської армії.

Великий військовий парад, Блискучі уніформи закордонних військових представників, царської світи... „Що за маленька частина йде спереду всіх? Срібні шеломи, синьо-

блакитні мундури, чудові арабські коні?“ Це півсотня гвардейської польової жандармерії.

Туманний морозний ранок. Я в перший раз на позиціях. Гола, жовта рівнина. Ані деревця. Перед нами розвалини села,—воно добре знищене—напевно, що навмисно, аби відкрити обстріл. Зовсім не навмісно, тут лише кватирували наші, та трапилася пожежа“. „А що це за дерева такі ї села стоять на обрію?“ „Це японські позиції.“ „Значить там все ціле?“ „Чого ж Ви хочете, коли там військова поліція дійсно працює, а не так як у нас. На тому тижні в тилу знова знайдено двох наших живцем спалених. Ну це грабіжники, дизертири, туди ім і дорога... Алеж прошу їхати через сто кроків поодинці, бо по групах ворог стріляє.“

Прихожу до не дуже значного штабу. Двери відчиняє мені струнка постать польового жандарма. Вижу чорноброве чесне лице поверхстрокового кавалерійського підстаршини. Військова поліція, ось де ти заховалася!

Командір сотні сидить з фельдфебелем в канцелярії, занятий важними справами артільного господарства, від котрого „реально“ залежить добробут військової частини. На плацу заняття зі старослужачими фехтунком „по разделеніям“. Бравий підстаршина керує навчанням, провадючи його у свій спосіб згідно віками встановленного зразку. „Дєелай ра-аз!“ Іванів, вище штик! Вайнштейн, чего ти брюхо випятив? Тищенко, де твоя права нога? “робить поправки обучаючий, як видко, не забуваючи вимог військової грації. Через 10 хвилин весь фронт обійдений і „фехтунок“ продовжується: „Дє-елай два-а!“ Два присутні старшини стоять поруч і палять цигарки. Молодший питає: „Петро Івановичу, та хіба ж це заняття? це ж чорт зна що таке!“ Одповідь старшого: „Заспокойтеся, батенька, я теж колись хотів щось виявити, коли прибув зі школи, але після того як ротний сказав мені: „Прошу без новин; я, слава Богу, 12 років командую ротою, і учити мене не треба“, то й заспокоївся...“

Правда, що кажуть: в мирний час треба учити того що, треба робити на війні. Але чи буде війна, чи ні, ще неві-

домо, а дрібниці щоденного життя стоять над душею що хвилини. І не богато таких людей, як Суворов, або Лечицький, які, почавши службу від рядового козака, аж до генерала заховали в собі ясний погляд на те, що дійсно потрібне у військовому ділі.

Гірська батарея стоить на гребні позаду иншого, передового гребня. На командуючій височині вліво забігали якісь сірі поодинокі фигурки в коротеньких куртках,—побігають як миши і заховаються. От стали зліва надсилати нам і кулі. Ворог обходить, батарея міняє фронт наліво на 90°. Вправо від нас по гірській стежці вздовж спуску тихо, тихо повзе кольона. Люде вдягнуті в добрі піскового кольору хламиди, на ногах валянки, за спиною мішки, бородаті голови вкриті довговолосими чорними баранячими шапками. Де тут нам бігати, та ще й по горах! Підхожу до кольони, бачу підстаршину: „Будь ласка скажіть, куди йде сотня? Яке ваше завдання?"—„Не могім знати, Ваше В-іе!"

Кожний вояк повинен розуміти свій маневр. Це знають всі, а чому ж не роблять?

Напередодні бою. Командір корпуса обходить артилерійські позиції й здивований тим, що, біля гармат стоючи, не може бачити поля обстрілу, питає, як ж батарея буде стріляти? Командір батареі доповідає, що точка наводки — це дерево позаду батареї, й що батарея буде стріляти за допомогою кутоміру. Не розумію, як це можливо, наводити назад, а попадати спереду? Командір артилерійської бригади, ти фаховець, щож ти мовчиш?—Добре, ти кажешь, що твої гармати ззакутка не стріляють... Цілу нічь батареї перетаскують на передній гребінь, і на розсвіті вони починають артилерійську боротьбу з ворогом, стоючи відкрито в незакінчених шаньцях. Мужньо гинуть батареї в бою з ворогом, невзразливим на своїх маскованих позиціях і з полудня ворожі гармати спокійно, без перешкод починають обробляти нашу піхоту.

„Так, командіре бригади, твої гарматчики не боягузи, вони „ззакутку не стріляють“.

Ці коротенькі уривки присвячуються тім, кому пощастить будувати Українську Національну Армію, кому мабуть прийдеться боротися з віковими упередженнями у військових справах і з закорінілою рутиною того недавнього часу, коли вінець навчання молодих козаків складався з масової маршировки зімкненими колонами, коли найкращі сили муштрових командірів були заняті алхімічною задачою перетворення зайвих дров у недостаючі штани; коли, відшукуючи тайну минулих побід, знайшли секрет в тім, що треба одягнути ківера, коли вінець тактики рахувався в тім, що треба робити переходи через дротяні перешкоди, завалюючи їх трупами своеї піхоти, коли так невміло використували радіотелеграфію, що ворог одночасно з нами читав всі наші накази...

РОЗДІЛ IV.

ХРОНІКА

НА УКРАЇНІ.

Уділяючи справам військовим завжди багато уваги, большевики в останні часи не зупиняються перед впровадженням грунтовних змін в армії, що викликане, очевидно, тяжким матеріяльним станом СССР. Ці зміни в першу чергу, як того і треба було сподіватися, торкнулися так званих „спеців“, себ-то фахівців. По останнім відомостям большевики намітили звільнити з армії 50 - 60 відсотків кадрових старшин в 3 черги, боючись, звичайно, що масове одночасне звільнення такої поважної кількости старшин сильно відіб'ється на боєздатности армії.

В свій час в нашій еміграцькій пресі подавалися відомости про створення большевиками так званого теріторіяльного війська, як доказ лояльного з їх боку переведення українізації. Випадає ствердити, що і цей крок зроблений з тою ж метою — ощадности, бо запроваджена ними у теріторіяльних частинах система виховання й навчання полягає в тім, щоб чинну службу відбувала лише $^1/_6$ контінгенту.

А взагалі що торкається українізації у війську та системи теріторіяльного війська, то, очевидно, це до України не відноситься, бо, як видно з численних дописів, та відомостей, що подаються большевицькою таки ж пресою, українців для відбуття служби відправляють на Кавказ, до Сибіру, в північні губерні Росії.

На одному з засідань Військової Ради заступник комісара військових справ Ворошилов подніс дуже пекуче, на його погляд, питання про невідповідність командного складу червоної армії.

Він цілком одверто зазначив, що не зважаючи на твердість влади совітів та на певні осягнення в справі усвідомлення старшинського складу бувшої царської армії, що пішов до большевиків не з примусу служити, він не може все таки взя-

ти на себе відповідальности ствердити надійність цих людей. А з другого боку до війська йде елемент мало інтеліґентний, що дуже обнижує вартість командного складу червоного війська („к нам ідут недоучкі“). Через те, на погляд Ворошилова, є лише один вихід з положення, а саме: примусити скінчивших середні школи та студентів йти на протяг 2—3 місяців до війська для відбуття стажу молодших начальників, а потім періодично раз на 1—2 роки закликати їх до проходження лагерних зборів протягом 2—3 тижнів.

Підчас дискусій вступали пропозіції, щоб збільшити протяг курсу військових шкіл, алеж Рада на це не погодилася, зновуж таки, мабуть, з мотивів ощадности.

Видно з цього, що справа з командним складом большевиків турбує й не є такою рожевою, як її вони виставляють для внутрішнього вжитку, для піднесення настрою серед своїх, та для залякування в першу чергу населення. Мало мабуть помогла й допризивна військова підготовка комсомольців, на що витрачають большевики багато грошей.

ЗА КОРДОНОМ

Чи взагалі большевики є могутньою мілітарною силою, про що так кричить їх преса, та вожді червоного війська, коли виголошують свої застрашуючі промови по адресі буржуазного Заходу?

На підставі світових подій останнього часу, свідками яких ми зараз являємося, можна прийти до цілком протилежного висновку й то льоґичного.

Страшна горожанська війна, що від довшого часу точиться в Китаю, була звичайно використувана большевиками для своїх цілей—не повелося викликати світову революцію на заході, може вдасться це зробити на сході. Та й обставини цьому ніби сприяли. З тою зручністю, що так характерною є в праці розкладовій, яку виявили большевики, використовуючи всілякі внутрішні заворушення в державах Европи, вони скористали з відношень поміж китайцями та білими, кинувши в темні маси китайського народу гасла про визволення з капіталістичних утисків білих визискувачів. На початку їм дуже повелося, бо ніби й китайська інтеліґенція пішла за цими гаслами.

Алеж виявилося, що правдиві китайські патріоти використали большевиків, як загрозу проти тих народів, що мали свої концесії на території Китаю, та користали з ріжних привилеїв, з метою звільнитися від чужоземних впливів. Й коли це

сталося, то майже весь китайський нарід, за винятком тих, що були на утриманні у большевиків, однодушно привітав акцію своїх вождів, хоч і ворогуючих поміж собою, скеровану до винищення навіть большевицького духу, не кажучи вже про представників уряду СССР.

З одного боку генерал Чанґ-Тзо-Лін, з другого—Чанґ-Кай-Шек рішучо взялися до ліквідації осередків большевицької пропаґанди й не зупинилися навіть перед порушенням міжнародних звичаїв що до недоторканости представників чужої держави. Й треба визнати, що знаменито виконали це.

Спочатку большевики своїм звичаєм потрясали зброєю, приобіцювали не зупинятися перед самими скрайніми та рішучими мірами, але ж це китайців не настрашило, й на погрози вони жадної уваги не звернули.

Вийшов пуф. Треба було винайти якийсь спосіб гідно вийти з такого смішного положення. І в імени Ради Народніх Комісарів Риков подав до загального відома, що міжнародні капіталісти намагаються спровокувати СССР. на війну з Китаєм, але ж це їм не вдасться (!!!)

Так само трапилася для большевиків надзвичайно неприємна історія в Анґлії.

Вже дуже терпляче ставилися анґлійці до тої акції, що провадили большевики на терені як самої Анґлії так і домінії та кольоній, підбурюючи робітників англійських і тубольців до виступів проти буржуазного уряду.

Для цього большевики витрачали кольосальні гроші й це в той час, коли своє населення майже голодує.

Алеж терпець урвався. Не зупинився також і Анґлійський Уряд перед потребою порушити міжнародні звичаї, щоб здобути потрібні документи, які б свідчили про ворожу діяльність совітів через свої ніби торговельні місії на терені Анґлії.

Трус, зроблений в торговому совітському представництві „Аркос" в Льондоні дав до рук Анґлійського уряду всі пересвідчуючі потрібні документи.

Як же большевики реагували на таку рішучу, тверду поставу Анґлії? Ніяк!

Оці два випадки дуже яскраво доводять слабість, повну слабість під взглядом мілітарним совітів. Було до цього часу лише залякування, яке не мало під собою жадних реальних підстав.

Прикриваючись своїм „нас на війну не спровокують", большевики довели свою цілковиту безсилість, — такими вони, безумовно, завжди і були,—і може нарешті Европа з цього витягне відповідні консеквенції.

РОЗДІЛ V

БИБЛІОГРАФІЯ

Д-Р ОЛЕКСАНДЕР ДАІН. Полковник-лікарь, б. Начальник Санітарії армії У.Н.Р. „Военно-Санітарні начерки українського лікаря“. З 14 схемами і 8 документами в додатках. Каліш. 1926. 140 стор. Ціна 4 золотих. Видавництво „Чорномор“.

Як свідчить самий наголовок книжки, автор не ставив собі завданням дати картину життя армії У.Н.Р. під поглядом санітарним. Він окреслює де кілька періодів Визвольної боротьби і малює постанову санітарного діла спочатку в де-яких частинах, а в кампанії 1920 р.—в цілій Армії. „Начерки“ починаються оглядом засад приватної допомоги війську в ріжних країнах, після чого автор розглядає колишню російську военну санітарію, а потім переходить до нашої военної санітарії, яко спадкоємниці попередньої. Під кінець подається нотатка до пляну переорганізування санітарної частини Армії.

Гостро критикує в багатьох місцях автор російську военну санітарію та її спадкоємницю—нашу военну санітарію. Але ж відчувається мимоволі, що не лише ображене почуття за руйнування зробленого диктує авторові таку гостру критику. Почувається гарячий біль за покривдження цілої справи тими, за котрими не може визнати він необхідних знань. А щоби не бути голословними, автор обгрунтовує свою критику цілою енціклопедією военної санітарії.

Отже, можна бути ріжних поглядів на те, чи є правдивими та досконалими всі висновки і твердження автора, можна вважати де-які екскурси його (наприклад — в галузі тактики) занадто довгими та навіть не завжди відповідаючими сучасному стану її та техники. Також можна вважати в де-яких випадках критику його занадто гострою (критика поодиноких осіб, що можливо, також були патріотами, а не робили зі злої зокрема ж — розділ XXVI — про сестер-жалібниць), але ж в цілому не можна не визнати, що автор дає цінний вклад в нашу военну літературу по галузі военної санітарії. Не тільки санітарному старшині-лікареві, а кожному командірові можна

порадити ознайомитися з „Начерками“. Бо від обопільного розуміння санітарної справи цими двома сторонами залежить поперше—доля вояка (раненого чи хорого), а в цілому—здатність армії до бою.

Нарешті, можна тільки вітати кінцеву думку автора (стор. 123). Тільки, на наш погляд, в ній слід перестановити чергу речень і поставити на перше місце створення санітарних старшин-лікарів, а на другому—створення санітарного корпусу. Бо коли, після впертих намагань, і були воєнні лікарі нашої Армії іменовані санітарними старшинами, то від цього не утворилося в ній санітарного корпусу через те, що новоіменовані санітарні старшини, як в багатьох місцях твердить шановний автор, не посідали самого головного — знання воєнної санітарії. А тому, коли не підготовити наперед відповідної кількости знавців воєнної санітарії, то тяжко „створити негайно“ санітарний корпус. В. КУЩ.

ХАЛІДА ЕДІБ. „В огні“. Повість з турецької визвольної війни. Переклав В. Сафонів. Львів. 1927 р. Накладом „Червоної Калини“. 234 стор.

Титульна сторінка книжки має вже твердження (М. Струтинського), що повість читається з запертим віддихом і що ніби турецька авторка перенесла на малоазійський ґрунт картини з Української революції.

І дійсно, не одриваючись від книжки, перегортується сторінки. За яких 5—10 листків як би промінням принизує мозок думка про повну анальоґію долі двох країн. Як нам, так й Туреччині (властиво Ангорському урядові) випало боронити рідний край від чужинецької навали молодими арміями, що повстали в хаосі революції. А тому, підчас читання повісти, мимоволі на кожному кроці відновлюються в памяти подібні ж часи року 1919, коли мусили ми, боронючи рідну землю, переорганізовуватися підчас операцій. Це було питанням „бути чи не бути“, яке потрібно було невідкладно розвязати за всяку ціну, бо лише організоване військо могло боротися з ворожою навалою. Отже, кому з наших командирів того часу, подібно як старшині старої турецької армії Ісханові (стор. 123) не приходилося мислити думкою цього борця про „необхідність армії бути послушною на кожний приказ“. Як там, так рівно ж й у нас не кожен повстанець міг обернутися в регулярного вояка і в цьому то й крилася траґедія переходового часу (ст. 146) бо „ці (повстанці) незнані, безименні люде, чи злі вони чи добрі, були також як раз тими, які у своїй сильній вірі підняли повстання. Він (старшина регулярної турецької армії, а зараз повстанець В. К.)

боявся, що тепер, у цьому переходовому часі поміж двома добами (революційної та регулярної армії) ті, які з цілою своєю вірою, з цілою своєю душею боролися за цю нову добу і офірували себе для неї, лишаться поза межами незалежної армії і то у властивій боротьбі"...

Отже, армія Ангорська пережила цей тяжкий період творення і вийшла переможцем. Ми також пережили це, хоч доля поки що нам ще не всміхнулася. Але ж читання цього чудового твору приносить якесь полегшення в душу. Не тільки одним нам було тяжко. Тяжкі часи переживав турецький нарід і наколи зміг він відстояти свою незалежність майже в подібних до нас обставинах, то в цьому мусимо вбачати ми запоруку й для себе. Маємо через те не почувати свою долю якимсь то винятком серед життя народів. Історія повторюється, а пролита за визволення кров не пропадає даремно.

Чудовими рисами малює авторка жіночу постать, що є головною в цій повісти. „Дівча із Смірни"—це Жанна д'Арк Анатолії, що запалює вогонь помсти і гаряче прагнення до визволення Батьківщини у серцях похилених перед нею лицарів. Вона веде їх по шляху до визволення Смірни, вона є провідною зіркою для них і разом з тим полегшує їх страждання, яко сестра-жалібниця. Нарешті, гине сама від ворожого стрілу але ж і після смерти натихає своїх лицарів. Нам полишає вона заповіт боротися до остаточної перемоги.

Можна побажати, аби ця книжка стала необхідною приналежністю кожної української бібліотеки, аби кожен вояк ознайомившись з боротьбою за волю чужого народу, зміцнив би віру свою в остаточну перемогу. В. КУЩ

GENERAL BUAT. Hindenbourg i Ludendorf, jako strategicy. Przełożył kpt. Z. Trylski. Toruń, 1925.

В книжці цій є цікавим те, що генерал Бюа, дуже докладно зупиняється на стосунках згаданих генералів до Головної Кватирі (ген. Фалькенгайм), вбачаючи шерег стратегичних помилок з боку Гінденбурга і Людендорфа через вперте обстоювання тих своїх планів, які відкидалися Головною Кватирою.

Критикуючи укладені Гінденбургом і Людендорфом плани ділань, зокрема на західному фронті, генерал Бюа одночасно подає можливі більш доцільні варіанти цих планів. Трудно припустити, щоб такі варіанти, чи навіть цілком нові комбінації дали позітивні висліди для німців, бо ж на нові плани німецькі в инший спосіб реагувало б Союзне Командування. Нам здається, що події розвивалися з цілком льоґичною консеквенцією.

Трудно поминути враження, яке мимохіть з'являється при

читанні кнички, а саме: надзвичайна умислова гнучкість Гінденбурга і Людендорфа,—містецьке пристосування до обстанови, відсутність рутини, вміння віднайти при потребі нові способи провадження бою й війни й негайне впровадження їх в життя. До такого ж висліду приходить „z konieczności" і сам автор.

ГОЛОВНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

Стор.	рядок згори	рядок знизу	надруковано:	треба:
3	—	14	Страшпий	Страшний
„	—	3	над на людиною	над людиною
„	—	1	мученицку	мученицьку
4	12	—	ів	і в
5	—	7	подилів	поділяв
6	—	1	росіане	росіяне
7	17	—	тої	той
8	12	—	опаповано	опановано
9	—	17	втрачано,	все втрачено,
—	—	1	армій	армії
12	12	—	націоннальної	національної
16	12	—	Сольдферино	Сольферино
—	19	—	Гарибалді	Гарибальді
—	22	—	до зрілість	зрілість
—	—	8	политично	політично
18	—	19	громадяиства	громадянства
—	—	16	вір	вир
—	—	15	прибути	має прибути
19	15	—	Замовсю	Зімовою
—	17	—	Зимовою	Зімовою
—	18	—	Міоістерства	Міністерства
—	—	8	гимн	гімн
20	—	12	щоки	що доки
21	5	—	відмини	відміни
22	6	—	промила	прожила
23	10	—	Республуки	Республіки
24	14	—	Частии	Частин
—	18	—	Укриїнську	Українську
—	—	13	роспорошилися	розпорошилися

25	15	—	роспочатих	розпочатих
—	13	—	ткжкими	тяжкими
—	18	—	надзвичайв	надзвичайно
—	—	16	роспочати	розпочати
—	—	5	провивається	пробивається
26	18	—	рохy	року
—	—	15	Польщею	Польщою
27	—	14	XIII	XII із
28	—	13	причількiв	причілкiв
—	—	11	росташовуєтьсь	розташовується
—	—	10	6 та	6-та
—	—	4	у Дарниці	перед Дарницею
29	2	—	горячкову	гарячкову
—	10	—	своєму	своєму
—	—	2	бороняти	боронити
30	8	—	4-го	4-те
—	9	—	12	13
—	—	11	ліпня	липня
—	—	5	ліпня	липня
31	7	—	пітдримувати	підтримувати
—	9	—	дерективу	директиву
—	—	7	повернется	повернеться
—	—	—	повернется	повернеться
—	—	3	було	бути
32	2	—	Вінніця	Вінниця
—	—	17	Польське	Польські
—	—	1	Пермкина	Пермикина
33	6	—	Чостини*)	Частини*)
—	—	7	Частини	Частинно
—	9	—	а) (права група)	а) Права група —
—	11	—	б) (середня група)	б) Середня група
33	12	—	в) (Ліва група)	в) Ліва група —
34	15	—	росповсюджується	розповсюджується
—	—	6	з осередкується	з осереджується
35	2	—	війська	військо
—	8	—	Волочиська	Волочиськ
—	16	—	Армій	Армії
—	18	—	Волочиська	Волочиськ
36	6	—	Командуавання	Командування
—	—	13	кажному	кожному

37	3	—	горячкові	гарячкові
—	—	2	там	тим
—	—	11	здобутти	здобути
38	3	—	роспорошена	розпорошена
—	13	—	звязкои	звязком
—	13	—	оранізаціях	організаціях
40	9	—	майбутне	майбутнє
—	—	10	пізнище	пізніше
45	—	11	розташував	розташувався
48	17	—	дисно	дійсно
49	20	—	Аїо	Аїд
50	18	—	молодого	молодшого
64	5	—	правірним	правовірним
—	—	13	бачимо	бачимо що

—	12	—	[illegible]	такими
[illegible]	—	—	[illegible]	надзвичайно
—	16	—	[illegible]	розпочати
—	5	—	[illegible]	[illegible]
26	[illegible]	—	[illegible]	року
—	15	—	[illegible]	Польщею
27	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
28	13	—	[illegible]	причіпив
—	11	—	[illegible]	розташовується
—	10	—	6 та	6-та
—	4	—	у [illegible]	перед [illegible]
29	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]
—	[illegible]	—	[illegible]	[illegible]
—	—	2	боронятi	боронити
30	8	—	4-го	4-те
—	9	—	12	13
—	—	11	лінія	лінія
—	—	5	линія	лінія
31	7	—	підтримувати	підтримувати
—	9	—	дерективу	директиву
—	—	7	повернятся	повернеться
—	—	2	поверниться	повернуться
—	—	3	буде	були
32	2	—	Вінниця	Вінниця
—	—	17	Польське	Польські
—	—	1	Перемишль	Перемишлем
33	6	—	Частини*)	Частини*)
—	—	7	Частини	[illegible]
—	9	—	а) (права група)	а) [illegible] група
—	11	—	б) (середня група)	б) Середня група
33	13	—	в) (Ліва група)	в) Ліва група—
34	15	—	[illegible]	розповсюджуються
—	—	6	з [illegible]	з осереджується
35	2	—	війська	військо
—	8	—	Волочиська	Волочиськ
—	16	—	Армія	Армії
—	18	—	Волочиська	Волочиськ
36	6	—	[illegible]	Командування
—	—	13	[illegible]	кожному

Од Редакції.

З численних листів читачів журналу „Табор“ Редакція бачила конечну потребу регулярно-періодичного виходу журналу, алеж перешкоджував цьому брак засобів. Наразі Редакція має надію, що журнал, починаючи з числа 3-го, хоч і в меншому розмірі, буде виходити принаймні раз у два місяці.

Разом з тим, щоб журнал зробити доступним для більш широких верств нашого громадянства та більш популярним і не обмежувати наших письменників характером военно-науковим журналу, Редакція визнала необхідним перетворити його у военно-літературний.

Редакція тішить себе надією, що наведене дасть, з одного боку, змогу взяти живу участь в журналі більшій кількости наших військових письменників, з другого, зпопуляризує журнал, який стане необхідною книжкою для кожного свідомого патріота як вояка, так і цівільного.

Редакція.

Военно-наукове видавництво
„ДО ЗБРОІ“

ЦІНА І ЗОЛ.